БҮГҮ ЧУРТТАРНЫН ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ. КАТТЫЖЫҢДАР!

50-Т ЧЫЛГА ЧЕДИР 57 ХОНУК АРТКАН

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1967 ч. СЕНТЯБРЬ 10 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 215 (6852).

Өртээ 2 көп.

АЖААП АЛЫЫШКЫНГА ЧАРЫШТЫ УЛАМ КАЛБАРТЫЫЛЫ!

ХОВУ АЖЫЛДАРЫ

Хүн демдеглели

СЕНТЯБРЬНЫҢ 9-КА ЧЕДИР РЕСПУБЛИКАДА НИИТИЗИ-БИЛЕ 55863 ГЕКТАР ТАРАА БОЛГАШ ТАРАА-БОБЫ КУЛЬТУРАЛАР КЕСТИНГЕН — ПЛАННЫҢ 22,1 ХУУЗУ ОЛ-ДУР. ТАРААНЫ 22458 ГЕКТАР ЧЕРДЕ БАСТЫРГАН, БАСТЫРТЫНГАН ТАРАА— 243000 ЦЕНТНЕР. ТАРАА ХУЛЭЭП АЛЫР ЧЕРЛЕРГЕ 18841 ТОННА ТАРААНЫ КИИРГЕН — ПЛАННЫҢ 31,4 ХУУЗУ.

Тарааны күрүне шыгжамырынче сөөртүр талазы-биле Каа-Хем районнуң ажыл-агыйлары мурнуку хевээр мурнап турар, олар тараа садарының планын 47,7 хуу күүсеткен. Ол районнуң «Октябрь 14 чылы» колхозунуң соон дарый «Октябрь 30 чылы» колхоз күрүнеге тараа садарының планы күүсеткеним рапорттаан. Кундустугнуң ажыл-ишчилери бүгү ажаап алыышкын ажылын октябрь 1-ге чедир доозарын, күрүнеге пландан ажыр 1800 тонна тарааны садарын хүлээпген.

Таңды районнуң колхозтары болгаш совхозтары тараа дужаарының темпизин дыка кудулаткан. Олар сентябрьның 6-да тараа хүлээп алыр черлерже 658 тонна тарааны сөөрткен болза, 7-де—576, а 8-те — чүгле 427 тоннаны сөөткен. Дуржулга станциязы, «Найырал», «ҮТКА 25 чылы», СЭКП XXII съездизи аттыг совхозтар мынчага чедир тараа садарынче кирбээн.

Бии-Хем районнуң ажыл-агыйлары дүжүт ажаап алыышкынын куду темпилиг чорудуп турар, ында тарааны чүгле 2832 гектарда кескен, ол болза тарааның ниити шөлүнүң 10,8 хуузу-дур, а бастырганы чүгле 274 гектар. Ында тараа «чиг» дээр хөөн мурнуку хевээр турбушаан. «Кызыл тараачын» (эштер Кунаев, Иконников) болгаш «Тиилелге» (эштер Поспелова, Жулева) колхозтарның удуртукчулары тааржыр хүннерни ышкынып, дорт ажаап кирер дээш, тарааның бүрүн быжарын манап олурупкан, а ийи чадалап ажаарын хүлээвейн турарлар. Кодээ ажыл-агыйның бүдүрүлге эргелелиниң кол агроному эш Луговский оон-биле эштежи берген.

Сөөлгү хүннерде районнарның хөй нуруузунда чылыг, курраг хүннер болуп турар, ынчангаш организастыг чылдагааннар-биле ажаап алыышкын техниказының анаа турун алыры канчап-даа таарышпас. Сентябрь 7-де Каа-Хем районда «Ленинчи орук» колхозка (даргазы эш Сазанов, агроном эш Тараканов) 5 комбайн бригадага анаа турган, чүге дээрге колхозтуң удуртулгазының чөпшээрели-биле комбайнерлер дээрбеге боттарының тараазын дээрбелеп ап турган.

«Тиилелге» совхозка сентябрьның 6 болгаш 7 хүннеринде бирги болгаш ийиги бригадаларның турлагларынга чиир хлеб чок болган болгаш механизаторлар канчап чоон чемненгеннер, ол чорук күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнге багай салдарлыг болган. Совхозта ажылчын кооперациязының даргазы эш Дорофеев ону хлеб сөөртүр автомашина үрелин калган деп шөлээн сөглеп орар. Эштер садыг ажылдакчылары, мындыг изиг хүннерде мындыг шөлээн олурып болур бе, кандыгыа? Силерден хөй чүве хамааржыр. Хову-шөлдериң ажыл-ишчилери эргежок чугула бүгү аъшчем болгаш үлетпүр барааннары-биле долу хандыртынган турар ужурлуг.

Ажаап алыышкын эгезинде Тываның тараа продуктулар эргелелиниң удуртукчулары (эштер Деев биле Неделин) тараа хүлээп алыр черлериниң талазындан тарааны хүлээп алыр болгаш ону ажылдан кылыр талазы-биле саадал болбас деп аазан турганнар. Ынчалза-даа, үениң көргүскениндеп ап көөрге, ол ындыг эвес. Кызыл-Мажалыктың тараа хүлээп алыр черинде кургадылга машиналары септеттинмээн болгаш белеткеттинмээн, оон түннелинде «Шекпээр» совхозтуң шаңнарында чылдар 300 тонна тараа ыыгының бедия-биле өртенин үрелин болур.

Күзүн чер аңдарың турарының темпилерин чүгээр дээр арга база чок. Республикада ниити аңдарган чер чүгле 13891 гектар ийикпе, 8 хуу болган. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Тес-Хем, Эрзин районнарның ажыл-агыйларында, «Чыраа-Бажы», «Тыва», «Элегес», «Шивилиг» совхозтарда, Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын», «Хадың» болгаш «Тиилелге» колхозтарында амдыгаа дээр чаңгыс-даа гектар чер аңдартынмаан. «Найырал» совхозтуң Шаңчы салбырының ылчирбе дугуйлар 20 тракторларының тозу-ла чер аңдарын турар, оон артканнары совхозтуң инженер-техниктиг ажылдакчыларының (кол инженери эш Колобов) шүшпеңболганының уламындан техниктиг чылдагааннарга таварышкаш, анаа-ла турар. Артык кезектер чок дээрге, аңаа чылдагаан болбас. Совхозтуң удуртукчулары баш бурунгаар саглаш, «Сельхозтехникага» чагыг киирген болза, ам тракторлар ажыл чок турбас, харын келир чылдың дүжүдүнге черин белеткеп турар ийик. 5400 гектар чер аңдарар планныг турган, ол совхозтуң бөгүн аңдарын алган чери 614-ле гектар болган.

«ҮТКА-ның 25 чылы» совхозта (кол инженери эш Соколов) техниктиг чылдагааннарның уламындан 14 трактор ажылдавайн турар, а күзүн чер аңдарарының планын күүседи алганы 10-на хуу болган.

Күзүн чер аңдарар ажыл Барыын-Хемчик районда оон-даа дора чорун турар. Чижээлээрге, «Барлык» совхозта ылчирбе дугуйлуг 37 тракторларның чүгле дөртү чер аңдарын турар. Оон өскелерин септээри негеттинип турар (кол инженер эш Дожула). «Шекпээр» совхоз (кол инженер эш Даваа) амдыгаа дээр чер аңдарын кирбейн, аңдазын бистериниң ээрнилдери чок деп чылдагааннан турар! Ону канчап хоозун сылдаглаашкын, келир чылдың дүжүдүнге чер белеткээринден боттуг чылдагаан чокка быдаан турары дивес боор!

Ол ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери келир чылын дүжүт алырының дугайында сагыш салырына «Көк-Тей» совхозтуң тараажыларындан өөренип алза чогуур, олар 1250 гектар черни аңдарган ийикпе планын 50 хуу күүседи алган. Ында трактористерниң хөй эзлчет даалгаларын үргүлчү ажыр күүседир кылдыр ажылдаштыр таарыштыр шуудаткан. Күзүн чер аңдарар ажылды «Сукпак» совхозта болгаш Таңды районнуң «Коммунизмиң херели» колхозунда база багай эвес организастаан.

Тараажылар! Дүжүт ажаап алырының темпилерин улам бедидээл. Дүжүдүңерни ажаап албышаан, чер аңдарар дугайын база бодаңар. Беш чылдың үшкү чылының тарылгазынга күзүн аңдарган хөй черлиг болуул!

Мурнакчыларга тук

Каа-Хемниң партия райкому болгаш райкуусному күрүнеге тараа садар талазы-биле мурнакчыларга тыпсыр шилчиир Кызыл тукту турган. Дүүн ук Кызыл тукту дүжүт ажаалдазынга болгаш тараа садарынга мурнакчы болган «Октябрь 14 чылы» колхозка тывыскан.

Тукту чаалап алган колхозтуң баштаар черинин даргазы эш Самороков, партия организациязының секретары эш Есипов, а ол ышкаш байырлалдыг тыпсыышкынга киришкен механизаторлар дүжүт ажаалдазын эки чорудар, күрүнеге пландан ажыр ам-даа 1200 тонна тараа садар дээн сөгүнге ээ болур бүгү арга-хемчегларни алырын бүүредип турганнар.

Тараа дээш демиселге шүглүп үнер бис

Бистиң «Буруңгаар» совхозтуң тарылгазының кол нуруузу Хайырлыгның шөлүнде. Ында № 1 тракторхову бригадазы ажылдап турар. Бригадада чаңгыс кызыл-тас культуразы 4184 гектар. Оон ында чиңгетараа болгаш мал чеми культуралар база бар.

Юбилейлиг чылдың ажаап алыышкынын бистиң бригада август 26-да агелээн. Эрткен он хонуктуң иштинде 550 га кызыл-тасты дорт ажаар, 478 ганы аңгылап ажаар арга-биле кестивис. Оон аңгыда 400 га кукуруза база ажаап алдынган. Агаар-бойдус биске шаптыктап, сентябрь 6-да тараа кырынга өл хар-даа дүштү. Ындыг болза-даа механизаторларын, шефчилериң күзел-соруу бедик көдүрлүүшкүнүг, юбилейлиг чылдың дүжүдүн канчап-ла дүрген, ыынарлыг ажаап алырыл дээш кижи бүрүзү кызымаккай ажылдап турар.

Кижилериң хей-аъды көдүрлүп, ажылга сундулуг болурунга бо чылдың чаагай дүжүдү база салдарлыг болуп турар. Эртен, кежээ бригаданың турлаанга кымның кескен тараазы кандыг болганын магадаан чугаалар, бир эвес агаар орталаныр болза, чүү боор ында, хүн-дүн чокка тутчуп турупкай бис дээн сеткил өөрүнүг күзелдер дыңнаалып турар. Баштай ажааган черлериң кызыл-тазының ортумак дүжүдү 13—14 центнер болгулаан. Оон-даа чаагай тараалар сывында болгай.

Бистиң совхоз күрүнеге 2100 тонна тараа дужаар планныг. Бо чылдың дүжүдүнүң хире-байдалын өөренип көргеш, база Совет эрге-чагырганың улуг байырлалынга күш-ажылчы белээвисти арбыдадыр сорулга-биле үстүнде планны 5500 тонна чедирер деп совхозтуң тараажылары хүлээлгени алган. Ам чүгле планны эвес, бо хүлээлгени күүседир дээш демисежин турар бис. Сентябрь 7-ге чедир бистин бригада 800 тонна ажыг, Кара-Сугда бригада 200 тонна, каттышкаш муң тонна ажыгны күрүнеге дужаган бис.

Баштайгы хүннерде тараа сөөртүр машиналар чедишпейн турган. Ынчангаш бригаданың шаңынга 150—200 тонна тараа мөөнеттиниң турган. Ам 20 ажыг автомашиналыг шефчилер чедип келгени биске кончуг өөрүнчүг болган. Оларны бистин бригаданың ажыл-ишчилери «Кирип моорлаңар! Силерге тараажыларның байырын чедирип тур бис!» деп лозун-биле уткуп алган. Ам неилде шуудаар болгаш шаңга хөй тараа мөөнелбес, удур арлып турар апаар.

Бо чылдың ажаап алыышкыны биске элээн организастыг эгелээн. Комбайнерлериң араазында социалистиг чарышты калбартып, хүн бүрүде кым канчаар ажылдаанының түңнелин көргүзүп турар. Юбилейжи ракетага дүрген чедер деп сорулга-биле механизаторлар ажылдап турар. 800 гектар чедир баштай ажааган кижи-ле ол ракетага четкени ол. Ам үеде комбайнерлер Ондар Бавуу, Сергей Миков оларның кайызы-даа 300 ажыг ганы кескеннер. Оон-биле кады бистер чүгле гектар саны сүрбейн, ажаап алыышкынны шыварынче база кичээнгей салып турар бис. Комбайнер Илья Владимиров 400 ажыг ганы, Максим Сыгыр 350 ганы тавычалай кескеннер. Ынчалаадаа олар бир чаагай участоктуң кызыл-тазын нормадан ажыр өрүледи кезин турганы илерээн. Өрүледи кескен сыптар бедик хоорзун аразынче кире бээр, кажан подборщик-биле белдүрерге чамдыктары алдынмайн баар, ынчангаш улуг чидириг болур. Бо дугайын бригаданың бүдүрүлге хуралынга чугаалашкаш, ук комбайнерлерге сагындырыг бербишаан, ол өрүледи кескен черни тавычаларын оларның боттарынга ажааттырар деп шиитпирлээн.

Кызылдың медицина училищезиниң өөренакчилери 25 кижи бистиң бригадага шефтен келгеш, шаңга тараа арыглаар, машинага чүдүрер талазы-биле биске улуг дузаны чедирип турарын демдетлезе чогуур.

Бригада сиген кезилдезин, келир чылдың дүжүдүнге чер белеткелин база чорудун турар. Бригаданың столоваязынга хүнде 130 хире кижи чемненип турар, чамдыкта оон көвүдей-даа бээр. Ынча кижиниң аъшчемин белеткээр талазы-биле кызымаккай ажылдап турар повар Тамара Ермакова мурнакчыларның санынга база кирип турар.

Бистиң комплексилиг улуг бригадаластың ажылын шулуудадып чорударынга шаптыктап турар четпестер база бар. Совхозтуң дирекциязы турлагга чаа тудуг кылбайн турарындан чурттаалга шөлү чедишпейн, ылаңгыя шефчилер келген үеде дапкыжай бээр бис. Комбайн агрегаттарынга дузалаар тускай механизастаан звено чок, механизаторларга карак камгалалының шилдери чок, шөлде ажылдап турган нижилерге чылыг чем чедирер термостар база чок.

Мындыг чамдык четпестер тураадаа, бүгү дүжүттү ажаап алыр, күрүнеге тараа садар хүлээлгени күүседир, оон-биле Улуг Октябрьның байырлалынга белектиг ужуражыр дээш механизаторлар, чолаачылар, шефчилер тура дүшпейн ажылдап турар. Ам бистерни соок дөңгүт-даа, дагларда ак хар-даа моондактан шыдавас, тараа дээш демиселге дөмей-ле шүглүп үнер бис!

Д. ДОЛГАНИН,
бригаданың бригадири.
Каа-Хем район.

—⊙—

Малды тараадан чайлаалыр

Таңды районнуң «Тиилелге» совхозунуң суур чурттакчыларының хууда иниктерин организастыг садатка киирген турган. Иниктерин эртен саап алгаш, эзлери чаңгыс черге болуп, кадарчыларга хүлээдип бээр турган. Ам дүжүт ажаап алыышкыны эгелээн соонда ындыг эвес апарган. Август 30-ден бээр кадарчылар М. Даржы биле меңээ инек хүлээдип берген кижи чок, сула салыптар болу берген. Чүк-бүрүже сула салышкан иниктерни бөлүп куш четпес апарган бис.

Ол уурук-суурук тарап чоруткан иниктер № 1, 7, 9 бригадаларының тарааларында тура хүнзээр.

Совхозтуң девискээри ажык хову болганда, бо чорук кымның-даа караанга көскү. Кодээ Советтиң-даа, совхозтуң дирекциязының-даа талазындан бо дугайында кандыг-даа хемчег албайн турар. Харын бо дугайын көдээ Совет даргазы эш Назын-оолга чугаалаарга, «Ат болган чон-дур, сывыртажып-ла көрүңер» деп каар. Ынчаарга мал эзлерин эрге-чагырганың шугуму-биле чүге хемчег албас чүве ийик, черле кижи кайгаар. Мындыг чорук мурнундан бээр чаңчыл апарган. Ажаап алыышкын эгелээрге-ле, чурттакчылар малын семиреин, суттөзүн дээш сула салыптар. Олары комбайнар-биле чаржалажып туруп бээр.

Моон соңгаар чурттакчылар иниктерин ферма чанында чадагай кажаага эртен эккеп, кажаалазынар. Бис оон сүрүп алгаш чоруй баар бис. Иниктерин дужаараанар боттарының херимнериниң иштинден үндүрбейн ажаазынар. Тараажа мал киирген чаңгыс-даа таварылганы анаа арттырып болбас!

М. МАШПАК-ООЛ,
кадарчы.

Чолаачыларның хүлээлгези— 500 тонна

Тараа чүдүрген, № 57-71 пульман дээр улуг автомашина Кызылдың сайгарылга базазазынга хүнде ийиден дөрт чедир кээп турар. Ол болза Кызылдың № 3 автоажыл-агыйының чолаачызы Петр Дмитриевич Князевтиң башкарган машиназы-дыр. Петр Дмитриевич бодунуң 50 чыл чурттаалгазының 30 чылын автомашинаның рулюн долгап эрттирген. Ынча чылдың иштинде улус ажылагыйынга чеже тонна чүүктү ыңайбээр сөөртпээн дээрил.

Хоочун чолаачы сөөлгү каш чылдарда дүжүт ажаап алыышкыны эгелээри билен ховуларның шаңналы— хоор сарыг тарааны сөөртүп кириптер.

Бо чылдың ажаап алыышкынында Петр Князев Таңды, Каа-Хем районнарның ховуларында шаңнардан Кызылдың сайгарылга базазазынче тараа сөөртүп турар. Оон улуг күштүг машиназы бир кээрде 7,5 тоннаны эккээр. Бо ажаап алыышкын сезонунда 250 тоннаны сөөртүр онааланды алган болза, күш-ажылга хөй чылдарда дадыкнан, дужулгалыг чолаачы ам 200 тонна чоокшулады берген.

— Тараа бо хире чаагайда 500 тонна чедир сөөртүр деп шиитпирлеп алдым. Комбайндан шаңче сөөртүр болза, муң-даа тонна чедирип болур мен, чүгле Кызылче сөөртүр болганымда, меңээ хүнде ийи катап чоруур ырак-даа, үш, дөрт чоруур арай чоокдаа чер таваржыр. Кайда-ла тараа бар болдур, ырак-чоок дивейн хаптар мен. Бир эвес сөөртүр тараа үзүктелбес болза, бо хүлээлгемни-даа ажырып болур мен — деп, чолаачының соруктуг чугаазын дыңнаарга кижиниң өөрүшкүзү хайныгып келир.

Л. МОҢГУШ.

Совет-венгр чугаалажыышкын доозулган

Венгр социалистиг ажылчын партияның Төп Комитединиң бажыңынга бо чылдың сентябрь 6-да Совет Эвилели биле Венгр Улус Республиканың партия-чазак төлээлериниң аразынга эгелээн чугаалажыышкыннар сентябрь 8-те доозулган.

Чугаалажыышкыннарга совет таладан СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүну, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинин Даргазы А. Н. Косыгин болгаш оон-даа өскелер киришкен.

Чугаалажыышкыннарга венгр таладан ВСАП ТК-ның Бирги секретары Янош Кадар, ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүну, Венгр революстут ажылчын-тараачын чазактың Даргазы Ене Фок болгаш оон-даа өскелер киришкен.

Санал-онал солчуп турган үеде ийи чурттуң партияларының болгаш чазактарының төлээлери ийи чуртта социалистиг, коммунистиг тургузуушкунуң чоруп турарының дугайында информацияларны бот-боттарынга дыңнадып берген. Талалар марксизм-ленинизмниң болгаш пролетаржы интернационализмниң принциптеринге үндезиленген совет-венгр харылзаалараның эки байдалдың аажок сеткил ханыш бадыткаан, оларны бүгү тала-биле улам ыңай хөгжүлүп болурунуң аргаларын чугаалажып берген болгаш ылаңгыя, ССРЭ биле ВУР-нуң аразынга экономика, эртем-техника талазы-биле дем каттыштырып ажылдаарын калбартыр дугайында чугаалажыышкыннарны бо чылын база уламчылап болур дугайын дугуржуп алган.

Венгр болгаш совет төлээлер амгы үениң делегей байдалының эң чугула айтырыгларының болгаш делегейниң коммунистиг, ажылчын шимчээшкининиң байдалының айтырыгларының талазы-биле санал-оналын солушкан.

Партия-чазак төлээлериниң аразынга бүрүнү-биле билчириниң, чүректиң ханызындан акы-дуңма чалбыыштыг найыралдың байдалынга болган санал-онал солчуушкуну чугаалашкан бүгү айтырыгларның талазы-биле сагыш-бодалдың бүрүнү-биле чаңгыс аай болганын илереткен.

Совет Эвилелиниң партия-чазак төлээлери Венгр Улус Республиканың партия-чазак төлээлерин Совет Эвилелинге найыралчы аалдаашкын кылыр келириниче чалаан.

КҮРҮНЕ КОМИССИЯЗЫ ХҮЛЭЭП АЛГАН

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Кириллите баштаткан күрүне комиссиязы Братскиниң гидроэлектростанциязын үлетпүрге ажылдаар кылдыр хүлээп алыр дугайында актыга сентябрь 8-те Москвага ат салган. Ангарскиниң энергетика күчүтени кончуг эки шынарлыг деп хүлээп алдынган.

Делегейде эң улуг ол ГЭС бо чылдың сентябрь 1-де 64,3 миллиард киловатт-шак электри күүнүн ажылдап берген деп күрүне комиссиязының актызында демдеглээн. Оон күүзү ам 4 миллион 100 муң киловатт. Ынча хемчээлдиг электри күүнүн ажылдап үндүгренинин түңнелинде алдынган камналга ол гидроэлектростанцияны тударынга киирген хөректи салыышкынынан улгаткан.

Братск ГЭС-инде турускан 18 агрегаттар-биле катай оон күүзүү оларны улам сайыраңгайыттаанының соонда 4,5 миллион киловатт четкен турар. Станцияда оон аңгыда, кайызында 50 муң киловатт күүзүлүг база ийи агрегаты немей тургузар талазы-биле тудуг ажылдарының шуптузу доозаугаан. Эргежок чүгүла апаранда оларны ажылдадып эгелээрге, гидроэлектростанцияның күүзүү 5 миллион киловатт чедер.

Братскиниң гидроэлектростанциязы бодунуң техника-экономика көргүзүглериниң аайы-биле делегейниң ажылдап турар гидроэлектростанцияларының эң эжиан болуп турар. Ону бүрүнү-биле сайырадып келирге, аңаа электри күүзүнүң бот-үнези бир киловатт-шакка онааштыр бир көшеектің бежен беш-ле мунчук кеззе болур.

Братскстудуг коллективиниң эртемдер-энергетиктери, төлевилекчилери, машина тургузукчулары ажылдаарының техниктиг чаа шиитпирлээшкин кылырының деңнелиглиг арганаларын ажыглаан, ынчангаш станцияның күүзүлүг чазын багай ажылдап-даа каан-дыр, ол тавычалай кезиишкинге шаптык болган-на-дыр. Ынчалзадаа тараажыларга ам кандыг-даа маңаашкын херек чок. Хожудаашкынга кожундакты моон соңгаар болдурбазынче кичээнгейни салыр апаары чугаажок. Ам кол-ла сорулга — бо байырлалдыг чылдың дүжүдүн эң-не дүргеи болгаш чидириг чокка ажаап алырын бичин-даа хожудатпазы болур.

Бо хүннерге чедир-ле «Чодураа» колхозтуң Сайгын ховузунда хову турлаа тараажылар-биле бүрүн эзлеттинмээн турганын, ону дерип кылыры безин доозулбаанын канчап-даа болдунмас херек деп санаар ужурлуг. Тараажылар хожудаашкынның кожундаанга туттургаш, кол сорулганы, дүжүттү өй-шаанда, чидириг чокка ажаап алырын мурнунга тургуспас чорук канчап-даа таарышпас.

Агаар-бойдустуң болгаш ажылдың кандыг-даа берге байдалы турза, тес-хемчилер күрүне шыгжамырынга тараа киирер үлүүн ыыавыла салыр ужурлуг.

С. ТАМБА,
«Шынның» корреспондентиэ.

МИНИСТРНИҢ ДУЖААЛЫ

ТАНКИСТЕР ХҮНҮНГЕ

Танкистер хүнүн байырлап турары-биле холбаштыр Совет Армияның солдаттарынга, матростарынга, сержантыларынга, старшиналарынга, офицерлеринге, генералдарынга болгаш танк үлетпүрүнүң ажылчыннарынга, инженерлеринге база, техниктеринге Совет Эвилелиниң Камгалал министри, Совет Эвилелиниң Маршалы А. Гречко байыр чедирип дужаал үндүрген. Оон-биле кады Совет Чепсектиг Күштериниң бот составынга — дайынчы болгаш политиктиг белеткел талазы-биле, а танк үлетпүрүнүң ажылдакчыларынга — куяк-танк техниказын тургузар талазы-биле чаа-чаа чедишкиннерлиг бозурун министр күүзүн.

Бөгүн — октябрь 10-да бистиң Төрөөн чуртувустуң пайысылалы— Москвага, эвилелдешкен республикаларның пайысылалдарынга, маадыр хоорайлар Ленинградка, Волгоградка, Севастопольга болгаш Одессага, маадыр шивэ Брестиге артиллерияның чэрбө даалтаашкыннары-биле Танкистер хүнүнге алдар кылдыр салюттаарын дужаалда база айыткан.

ХӨЖУДААШКЫННЫҢ КОЖУНДАА

Тес-Хем — мал ажылдыг, күрүнеге тараа дужаар план чок район болза-даа, оон тараажылары байырлалдыг чылда күрүне шыгжамырын иштээр талазы-биле боттарының үлүг-хуузун киирерин хүлээнгеннер. Бо чылдың чайы тарааның дүргеи быжарынга шаптыктыг чаашкынларлыг болзажок, күр черге эрте чашкан тараалар тавычалай кезиринге кидин түлүк кирип болур кылдыр быжын келгилээн. Ынчалзадаа ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш агрономнары тарааның шуут-ла даазырт кылдыр быжарын, ону комбайн-биле дорт кезер үе келирин маңаап турупканнар.

Хожудаашкынның ужуру үү? Ол мындыг: шөлдерни часкы хову ажылдарының үезинде эки ажылдан кылбаанында. Черни трактористер оңгул-чиңгил азы улуг чалдарлыг кылдыр аңдарган. Ону дескилей илиртээри болгаш таптаары (катоктаары) чоруттунмайн барган болгаш аңаа үрезин тарааны карак ажыт чажып каан турган. Ынчангаш тараа шөлү дески эвес, хөй саныг оңгул-чиңгил коошпаларлыг, чалдарлыг болу берген. Ындыг шөлдүң тараазын тавычалай кезиттерге сыптар демги коошпаларже дүшкүлээш, подборщик-биле алдынмас хире апарган.

— Аар чемниг болгаш кылын саваңныг тараа коошпаларже дүжүп кире бээр-дир. Ынчангаш тавычалай кезин болбас — деп, агрономнар күзүн тараа быжа бергенде кээп медеглел кылып турарлар.

Маңаа чижек кылдыр «Чодураа» колхозтуң Сайгын ховузунда кызыталзын ап көрээлиңер. Ол тавычалай кезериниң кырында кылдыр быжа берген. Ынчалза-даа колхозтуң удуртукчулары болгаш агроному оон шуут быжарын маңааш турупканнар. Олар баштайгы хүннерде тавычалай кезерин шенеп көргеннер. Чемниг сыптар оңгарларже кире дүшкүлээш, подборщик-биле алдынары берге апарган. Ынчангаш, хөрөүнүү багай ажылдап кылганы дүжүт ажаап алыышкынында хожудаашкынының кожундаа болу берген.

Агрономнарны күрүне инспекторлары азы контролёрлар тараалан ховуларның бүрүн эргелиг эзлери дижир болгай бис. Бир эвес агрономнар часкы тарылга үезинде черни ажылдап кылырынче улуг кичээнгейни салып, боттарының инспектор болгаш контролёр эргезин ажыглап, багай ажылдаан черлерни эде кылдырып, тарылганың шынарын бедик деңнелге чедирип турган болза, дүжүт ажаап алыышкынынга шаптыктыг хожудаашкынның кожундаа турбас ийик. Бистиң чамдык механизаторларывыс гектар сүргеш, тарылганың шынарын бодавастар болгай. Ындыг чөптүг эвес чорукту агроном доп-дораан эдер ужурлуг. Чай чаашкынныг-даа, кандаашкынныг-даа, тарааның сывы бедик-даа, чавыс-даа боор болур, ынчаарга тарааны кандыг-даа арга-биле ажаарынга тааржыр кылдыр хөрзүнүү эки шынарлыг ажылдаар херек дээрзин агроном бүрүзү билир. Эң-не кемниг чүве бистиң ховуштелдеривистиң эзлериниң чазыглыг азы үрелиишкиниг кылыгларны өй-шаанда эде кылдырбайн турганында. Бир эвес агроном бир-ле аскымчы азы карак-ажыттакчы трактористиң ажылын холуп каапкаш, хөрөүнүү дески кылдыр ажылдадып каап турган болза, тавычалай кескен тараа сыптары кайын «тамыже» дүжүп кире бээр ийик.

Районда тарааның шуут быжарын маңаар чорук чүгле «Чодураа» колхозта эвес, өске-даа ажыл-агыйларда бар.

Тарааны тавычалай кезери Тес-Хем болгаш Эрзин районнарның кайызынга-даа таарымчалыг. Чүге дээрге ол районнарның кайызынында-даа ажыл-агыйларында тараа кургадыкчылары туттунмаан. Комбайн-биле дорт кескен тараада шык улуг болур. Шаңга дүшкен, ооваланы берген тарааны изип үрелириниң камгалаар чүве кургадыкчы болгай. Ынчаарга ол чок-тур. Тавычалай кескен тараа сыпка чыда-ла быжын, курраг каар. Ону бастырган дораан-на күрүненің азы ажылагыйның бодунуң ыыгжамырынче киирип болур.

Эрткен чүве — эрткен-не-дир, тараажылар болгаш механизаторлар хөрзүнүү чазып багай ажылдап-даа каан-дыр, ол тавычалай кезишкинге шаптык болган-на-дыр. Ынчалзадаа тараажыларга ам кандыг-даа маңаашкын херек чок. Хожудаашкынга кожундакты моон соңгаар болдурбазынче кичээнгейни салыр апаары чугаажок. Ам кол-ла сорулга — бо байырлалдыг чылдың дүжүдүн эң-не дүргеи болгаш чидириг чокка ажаап алырын бичин-даа хожудатпазы болур.

Бо хүннерге чедир-ле «Чодураа» колхозтуң Сайгын ховузунда хову турлаа тараажылар-биле бүрүн эзлеттинмээн турганын, ону дерип кылыры безин доозулбаанын канчап-даа болдунмас херек деп санаар ужурлуг. Тараажылар хожудаашкынның кожундаанга туттургаш, кол сорулганы, дүжүттү өй-шаанда, чидириг чокка ажаап алырын мурнунга тургуспас чорук канчап-даа таарышпас.

Агаар-бойдустуң болгаш ажылдың кандыг-даа берге байдалы турза, тес-хемчилер күрүне шыгжамырынга тараа киирер үлүүн ыыавыла салыр ужурлуг.

С. ТАМБА,
«Шынның» корреспондентиэ.

ЧУРУКТА: Бии-Хемниң «Тиилелге» колхозунуң шөлдеринде дүжүт ажаап алыышкыны.

Фото Г. СИРОТИННИИ.

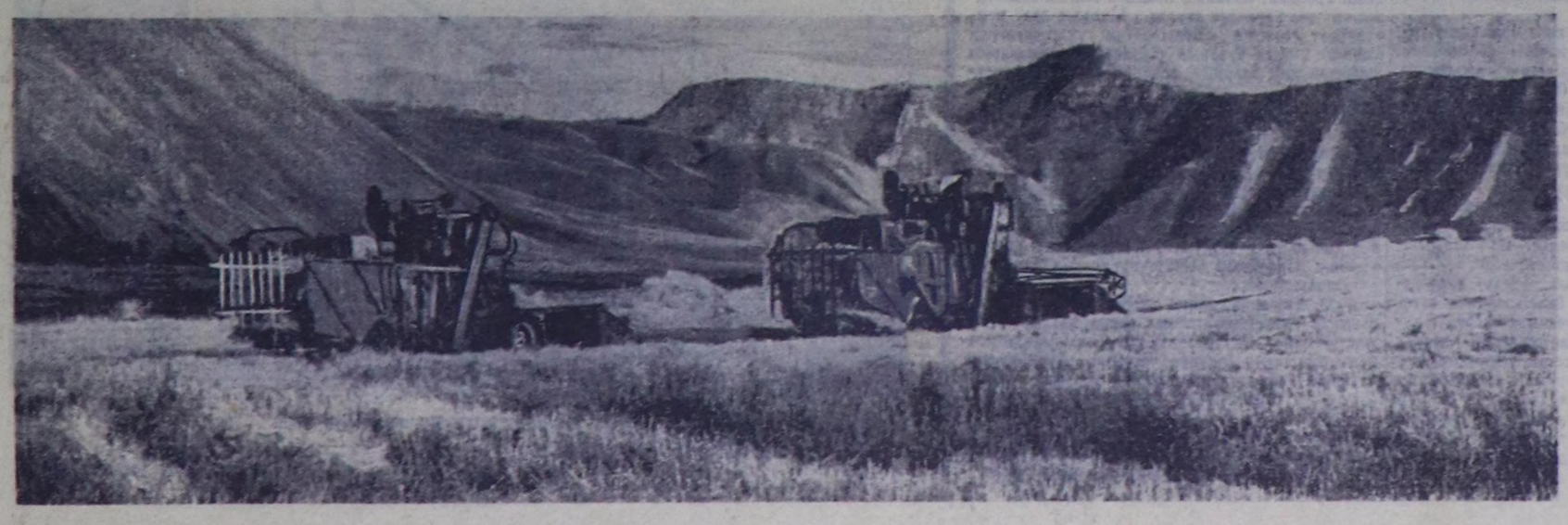

ЧЕДИИШКИН — ПАРТИЙЖИ УДУРТУЛГАДА

Октябрьның алдарлыг юбилейин küш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуур дээш районнуң малчыннары Улуг, Биче Хөндергейлерге, Манчүрекке, Адар-Төшке чайлаглааннар. Чайлагларда малчыннарның кежеринин мурнуу чартыында чоруткан үнүүшкүн чогумчалыг болган: Адар-Төш, Кегээн-Булакка 15 хире өглер турган чүве. Ленин аттыг болгаш «Октябрь 30 чылы» колхозтарның хойжуларынче үнүүшкүнге лектор В. Санаа — (райкомнуң өргкилдизинин инструктору), уруглар эмчизи Удумбора, геноколог Килик киришкен. Лектор бөлүк өглерниң чурттакчылары — малчыннарны чыын алгаш, делегей байдалының дугайында лекцияны номчуп, база Төп Комитеттиң Тезистеринин кыска таныштырылгазын, районнуң, республиканың социалистиг хүлээлгезинин бирги чартык чылда канчаар күүсеттингенинин дугайында оларга тайылбырлаан. Кайда өглерниң аразы ырак болдур, аңаа беседаларны чоруткан, а эмчилер хойжуларның уругларының болгаш боттарының кадыкшылын хынап, эмнерни садыш арыг-силиг болур дугайында сүмелерни бергилээн. Ол ышкаш Улуг-Хөндергейге лектор эш С. Паву, районнуң көдээ ажыл-агый эргелелинин зоотехниги эш Базыр-оол, шак мастери эш Эртине, Аныяк-Хөндергейге лектор эш Ондар, районнуң мал эмнелгезинин эргелекчизи П. Бондаренко, көжүп чоруур кинонуң үндүрүкчүзү эш Иргит олар чораан. Лекциялар соонда чамдык черлерге кино үндүрер азы өскелеринге концерт көргүзерин мынчаар организастап турган бис. Бо үнүүшкүннер мал ажылында ажылдап турарларга кончуг өөрүнчүг бооп турарын бистиң дуржулгавыс бадыткаан.

Ам районда күскү дужут ажаап алышкынының изиг үези. Дужут ажаап алышкынынче киреринин мурнунда район төвүнге районнуң комбайнерлериниң, чөлаачыларының, трактористериниң слёдун эрттирген. Слётка эрткен чылдың дужут ажаалдазының үезинде тиилекчилерни адап, бо чылгы дужут ажаап алышкынына бодунуң техниказын эки септеп белеткээннерни демдеглеп, өртектиг белектер болгаш партия райкомунуң база райкүүскомнуң хүндүлүг бижиктер-биле оларны шаннаан. Ол ышкаш күскү хову-шөлдерде ажылдап турарларның ортузунга полит-массалыг ажылды күштелдирери-биле колхоз, совхозтарның партия организациялары ажыл планын чоогаадып, лекторлар график ёзугаар лекция, беседаны чорудуп турар. А «Искра» колхозта партия комитеди партия-комсомол бөлүктерин тус-тус бригадаларда тургускан.

Бо бөлүктерниң ажылында өөредиглиг чүве чүл дээрге, олар тараада-даа, сигенде-даа ажылдап турарларның ажылында четпестерни үе-шаанда үзүткап, бар техниканы чеп ажыглап тургаш, дужүтту кыска хуусаада ажаар деп сорулганы салып, агитхуудустар, хана солуннарны үндүрүп, кайы агрегаттың азы звенонуң канчаар ажылдааныныңг шынарын барымдаалап 5, 10 хонуктарның түннелинде мурнакчылар кымнар болганын тодарадып турар. Колхозта тараа ажаап эгелээнинден бээр комбайнер Монгуш Седен бодунуң ооллары — Май-оол, Владимир олар-биле 2 комбайнда ажылдап, 5, 10 хонуктарның мурнакчылары болуп, колхоз баштаар чериниң болгаш парткомнуң бригадалар аразында чоруур кызыл тукту улаштыр салбайн, өртектиг белектер-биле шаннадып турарлар. Күскү ажаалдада ажылдап турарларга лекция, беседа кылып бээри-биле 5 лекторну быжыглаан.

«Большевик» колхозта бригадалар звенолар, шаннарга политинформация кылыры-биле 4 политинформаторларны быжыглаан. Ленин аттыг колхозта сиген, тараа үезинде лекция, беседа чорудуп, хана парлалгаларын үзүк чок үндүрери-биле тур редакторларны, 32 агитаторларны, 7 лекторларны быжыглаан. Ында комбайнер эш Тюлюш хун үлүүн 150 хуу күүсеткеш, кызыл вымпелди чаалап албышаан, 10 акша-биле шаннаткан.

Партияның XXII съездизи аттыг совхозтуң кол шаны Бора-Хөлде көскү агитация эки. Плакаттар, районнуң, республиканың, совхозтуң социалистиг хүлээлгелерин көргүскен стендилер көрүштүг кылдынган. Механизаторларның чурттап турар оран-савазы арыг-силиг. Хана солун, агитхуудустар, «Кым мурнап турарын?» деп стенд хүннүң мурнакчыларын тодарадып турар. Тезистер таныштырылгазының талазыбиле болгаш аңгы-аңгы темаларга беседаларны эштер Хөөкүй-оол, Пичен-оол олар сигенчилерниң болгаш тараажыларның ортузунга эки чорудуп турарлар.

Ол ышкаш районнуң колхозтарында, совхозтарында 8 агиткультбригадалар ажылдап турар. Ол агиткультбригадалардан концерттер көргүзериниң талазы-биле «Сүт-Хөл» совхозтуң Киров салбырының агиткультбригады совхозтуң сиген болгаш хову турлагларынга эш Чаш-Уругнуң үдуртулгазы-биле концертти 10 катап көргүскен. «Чыраа-Бажы» совхозтуң Сат Алдын-оолга удурткан агиткультбригадазы 7 концерттерни көргүскен болгаш концерт үндүрериниң мурнунда Төп Комитеттиң Тезистерин таныштырып турар. «Искра» колхозта эш Хемер-оолга удурткан агиткультбригада үүгле колхозтуң хову-шөлдеринде ажылдап турарларга эвес, а харын-даа өске колхоз, совхозтарга безин боттарының концертин көргүзүп, көрүкчүлерниң сонуургалын чаалап алган.

Хову-шөлдерниң ажыл-ишчилерин мораль-политик талазы-биле көдүрүп, ажылынга ээ-харыысалганы күштелдирер талазы-биле чоннуң эрги аажы-чаңчылдарын чаажыдып, ону байырлалдыг кылдыр эрттирерин база практикалап турар бис. Чижээ: районнуң күрүне складынга баштайгы бо эн-не солун мыңдыг байырлал болган. Ынчан, бөгүн районнуң күрүне складынче баштайгы тараану Ленин аттыг, «Искра» колхозтар кээп урар деп чугаа Чадаана хоорайга тарай хона берген. Дүштекиниң 2 шакта кызыл туктар, лозунгар-биле шиметтинген колонна (а баштайгы машинада «Күрүнеге 3 планны дужаар бис!» деп бижээн) тараа складының хериминиң эжиинге чыскаалыпкан, а дараазында колонна «Искра» колхозтуң машиналары. Чыылганнар херим эжиинин ийи талазынга кудумчулай турупкан. Байырлыг хуралды райкүүскомнуң даргазы эш Чюдюк ажыткаш, партия райкомунуң бирги секретары эш Куулларга сөс берген. Оон тараа складының эргелекчизи эш Ойдуп: «баштайгы дужүттү хүлээп алырынга складтар белең», деп чугаалаан сөөлүнде Ленин аттыг колхозтуң партком секретары эш Самдан сөс ап чүве чугаалааш, баштайгы дужүттен соктап белеткээн өремелиг чиңгетараалыг таваクты партком секретарынга сунган, баштайгы дужүтту сөөртүп келген чолаачыларга бөлүк кыстар чечектер тудускулааннар. Оон соонда эш Ойдуп хаалга аскында херген кызыл кожааны үзе кезиптери-билек тараа сөөрткен машиналар складтарже шуужупкан...

Баштайгы дужүттүң кезилдезинин байырлыг эгелээшкинин база эрттирген. Ол «Октябрь 30 чыл ою» колхозтуң баштай бышкан арбайын кезип киргениниң бирги хүнүнде болган. Бышкан тарааның чанынга комбайннарны чыскаай тургузупканда, партия райкомунуң бирги секретары тараажыларга байыр чедирбишаан, септелгезин эки дооскаш, баштайгы кезиишкинче кирер дээн комбайнерлер Монгуш Бадага, Куулар Макарга партияның район комитединиң болгаш райкүүскомнуң хүндүлүг бижиктерин тывыскан. «Чангыс-даа чидириг чокка кезер, ажаар!» — деп чагыгны комбайнерлерге берип, чечек тутсуп, кызыл кожаалар-биле челенштей долгалыпан каан тараадан кылган веноктарны оларның моонгарынга кедиришкенде колхоз даргазы эш Хертек: «Кезиишкинни эгеленер, эштер!» деп, команданы берген соонда комбайннар кезиишкинче кирген.

Бо хире хайныышкынныг үеде ам-даа чоржаң, шимчевес чоруктар бистиң чамдык ажыл-агыйларда бар. Чижээ, көскү агитация талазы-биле «Тыва» совхозта, (партком секретары эш Куулар), Ленин аттыг колхозта (партком секретары эш Донгак), «Искра» колхозта (партком секретары эш Ооржак) шевергин кылдынган стендилер чок. Ам бистиң мурнувуста сорулга бо янзылыг четпестерни чайладыры дээш ажылдаарывыс болур. Ындыг төлээде чедиишкиниң үндезини партийжи удуртулгада деп айтыышкынны моон соңгааргы ажыл-чорудулгага үргүлүг удуртулга болдурар бис.

К. МОНГУШ,
СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизинин эргелекчизи.

ЧАНЫШ СЫНЫШ ЧОК РЕВОЛЮСЧУ

Ф. Э. Дзержинскийниң 90 харлаарынга

Даарта, сентябрь 11-де, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеин шылгарангай ажылдакчызы, В. И. Ленинниң шынчы өөреникчизи Феликс Эдмундович Дзержинский төрүттүнгенинден бээр 90 харлаар. (1877—1926 ч.).

Оон авазы элээн каш даштыкы дылдарны билир чораан, кайгамчык бедик культуралыг болгаш билиглиг Елена Игнатьевна Дзержинская чөптүг эвес болгаш каржы-дошкун аажылалдарга удур демиселдиң баштайгы отчугажын бичии Феликстиң сагыш-сеткилинге кывыскан, угаан-бодалдың ээлдек-эвилең, дорт шынчы, арыг-чаагай өндүр эртинелери оон бүгү амыдыралының дургузунда артып калыр кылдыр оглунга ындыг кайгамчык аажы-чанны, быжыг турушту чанчыктырган.

Феликс 1887 чылда-ла, Виленск гимназиязынга тургаш-ла, марксисчи литература-биле таныжып, хаан чазактың социал болгаш национал дарлалынга дорамчыладып базындырган Литваның революсчу хөөн кирген аныяктары-биле чоокшулажып эгелээн.

1894 чылда гимназияның чедиги клазынга тургаш, Дзержинский бот-тускайлаң өөрениринин школачы социал-демократтыг бөлүгүнүге кирип алган, а бир чыл болгаш 18 харлыг Феликс Литваның социал-демократтыг организациязынга кирген. Оон эгелээш-ле ол элээди эштериниң дузазы-биле марксисчи литератураны өөренип, усларган болгаш фабрика аныяктарының бөлүгүнерининг ажылынга идепкейлиг киржип эгелээн. Ол он чеди-ле харлыында оон бодунуң чугаалааны-биле алырга: «бодумнуң чаныттарым-биле кады... чөптүг эвес дорамчылалга удур ханымның сөөлгү дамдызынга чедир тулчур мен» деп дангыраан берген.

Ажылчын аныяктарны өөретпишаан, Феликс боду марксизм-ленинизмни шиңгээдип ап, оон-биле чепсегленген. Маркс болгаш Энгельстиң өөредии аңаа революстуг демиселдиң шын оруун айтып берген. Аныяк чажыт ажылдакчының революстуг ажыл-чорудулгазы Вильно болгаш Ковнонуң металлистериниң болгаш алгы-кеш ажылдап кылырларының, өрүкчүлериниң болгаш идик кылыр мастерлериниң, чазаныкчыларның арызынга калбарган. Ол чон мурнунга Яцек, Переплётчик, Астроном, Франек деп шола аттар-биле үргүлчү чүве чугаалаар турган. Чок-ла болза, хоругуг номнарны оларга үлеп-даа бээр, забастовка, стачкаже кыйгырар чораан. Ажылчыннарның ортузунда болуп турар өскерилгелерни полиция база эскерип каан. Ковнода идепкейлиг марксисчи пропагандист болгаш агитатор тыныш келген дээри оон-на билдингир апарган. Ынчангаш дүвүрен хөлээн каргыс шагдаалар он чеди харлыг бир элээди оолга 10 рубль хээли бергеш, Ковнонуң ажылчыннарының удуртукчузун полицияга сөглеп бер деп көгүдүпкеннер. Ол сөглеп берипкен.

Ынчангаш чаарби безин хар четпээн Дзержинскийни Ковнога 1897 чылдың июльда хаанныг чазак кара бажыңнаан. Оон эгелээш-ле Дзержинский хаанныг Россияның кара бажыңнарынга хөй удаа туттуруп хоругдаткылаан, кинчи-дөңгү оон эзт-мага-болунга эштережип синиге-даа берген таварылгаларда ажылчын аңгының херээ дээш эрес-мадыр демиселчиниң бажы кажан, каяа-даа халаш кылынмаан.

Кара бажын корум-чуруму кадыг шыңгыы-даа болза, Ф. Э. Дзержинский уян сеткилге, ундаралга алыспаан. 1898 чылдың январь 13-те бодунуң дуңмазынга ол мынча деп бижээн: «Сен мени «хөөкүйну» деп иэргэн-дир сен.— Кончуг-ла часкан-дыр сен... «хостуг» хирезинде хоозун чуртталга чурттап чоруур ындыг кижилерге бодаарга, олардан шынап-ла аас-кежиктиг мен деп, бүзүрелдиг чугаалап болур мен,... кара бажыңдаа болзумза, кударавас мен. Кара бажыңның эки үүзеи чүл дээрге, бодунуң эрткен үезинче шүгүмүлекчи ёзу-биле хая көрүп боданырынга үешактың четчири-биле эки-дир, а ол меңээ ажыктыг болур болгай...».

Ф. Э. Дзержинский хоругдаттырганнар болгаш ажылчыннар ортузунга революстуг ажыл-чорудулганы туруштуг уламчылаан. Ол шөлүлгелерден безин каш удаа дургуннап дескен. 1899 чылда ол мынчаар сактып чугаалаан: «Мээң сеткил-бодалымга эрткен үе болгаш оон артык келир үениң кайгамчык овур-хевирлери чуруттунуп тургулаан... Ынчангаш бодумнуң сөөлгү күжүмну меөкнеп алгаш, шөлүлгеден дезип үнүп чоргулаан мен».

Юзефтиң (Дзержинскийниң партийжи чаа шолазы) энергиязы болгаш эрес-шудургу чоруу бирги орус революцияның чылдарында дам-на барган. «Юзефке үе-шак кажан-даа чедишпес, аңаа хүн дурту кончуг-ла кыска, кижи күжү кончуг-ла хоомай сагындырар турган. 1905 чыл чоокшулап келгени-биле Юзеф быжыг туруштуг болгаш энергияның кончуг улуг баганазы апарган, а январьның хүннеринде, Варшавага келгенде, оон күжү он-даа дакпыр улгаткан, барбас-чорбас чери-даа чок болган» деп, польша ажылчын шимчээшкинниң сураглыг ажылдакчызы А. Варский оон дугайында сактып чугаалаан.

Варшавага, Лодзиге болгаш Польшаның өскедаа хоорайларына ажыл соксадыышкыннарын Ф. Э. Дзержинский келир үениң революстуг сегиржин алышкыннарының эгези кылдыр көрүп турган. Лодзиниң пролетариадының тулчуушкунарын В. И. Ленин Россияга ажылчыннарның боо-чепсектиг тура халышкынының баштайгызы ол деп характеристикалаан. Ол, Лодзиниң пролетариады «үүгле революсчу энтузиазмның болгаш маадырлыг чоруктуң чаа хевирин эвес, харын демиселдиң дээди хевирин көргүскен» деп бижээн. (В. И. Ленин. Чогаалдар. том 8, арын 502).

1906 чылдың апрельде Стокгольмга партияның IV (каттыштырылгалыг) съездизинге Ф. Э. Дзержинский В. И. Ленин-биле бир-ле дугаар көрүп танышкан. IV съездиге меньшевиктер колдаан болганындан шиитпирлерниң хөй нуруузу меньшевикчи характерлиг болган. Ф. Э. Дзержинский съездиниң ажылының баштайгы хүннеринден эгелеп-ле В. И. Лениннің туружунга чайгылыш чок турупкан болгаш большевиктерни үргүлүү деткип турган. Съездиниң бадылааны организастыг уставка үндезилээш, политиктиг характерлиг айтырыгларны шиитпирлеп турда, Польшаның болгаш Литваның социал-демократиязының төлөөлекчизи болуп ТК-ның составынга кирген турган. РСДРП-ниң Төп Комитединиң ажылынга бодунуң идепкейлиг киржилгезибиле Ф. Э. Дзержинский ленинчи партийжи принциптерни амыдыралга боттандырган. Партияның Лондонга болган V съездизинге Дзержинскийни ТК-ның кежигүнүнге чок черинге сонгаан, чүге дизе, ынчан ол Варшаваның кара бажыңынга хоругдаттырган турган.

Чазакка удур ажыл-чорудулгалыг деп чылдаганга даянып алгаш, хаанныг эрге-чагырга Ф. Э. Дзержинскийни 1917 чылдың февраль революциязы эгелегижеге чедир-ле аңгы-аңгы үеде кашдаа улаа кара бажыңнаан. Үүгле февраль революциязы Москва хоорайның Бутырск кара бажыңынга чыткан Ф. Э. Дзержинскийден дөңгүнү ап октаан.

1917 чылдың мартта, ол кара бажыңдан үнген соон дарый, Феликс Эдмундович Москваның большевиктер организациязының ажылынга идепкейлиг киржип эгелээн. Ол партияның дыка хөй конференцияларының болгаш съездилериниң делегады, хөй чылдарда оргбюронуң кежигүнү болуп келген, а оон соонда партияның Төп Комитединиң политбюро кежигүнүнге кандидат апарган.

1917 чылдың октябрь 7-ниң кежээзинде В. И. Ленин Петроградка чажыт байдал-биле чедип келген. Ол үеде боо-чепсектиг тура халышкынның белеткели бодунуң шиитпирлиг үе-чадазынче шилчээн. А октябрьның 10-да тура халышкынны херек кырынга белеткээриниң дугайында партияның Төп Комитединиң төөгүлүг хуралы болган. Аңаа Ф. Э. Дзержинский «чоокку үеларде политиктиг удуртулганы чорудары-биле Төп Комитеттиң кежигүннериниң Политиктиг бюро тургузар» деп саналдаан. Ынчангаш октябрь 12-де ТК-ның айтыышкынын ёзугаар Петроград Совединиң чанынга Революстуг-шериг комитеди тургустунган, Феликс Эдмундович оон составынга сонгуттурган.

Революция тиилээн сөөлүнде Ф. Э. Дзержинский партияның Төп Комитединиң даалгазы-биле контрреволюстуг сулчээлерни, саботажниктерни чылча шаварының талазы-биле практиктиг ажылчорудулганы удуртуп эгелээн.

Революстуг-шериг комитеди 1917 чылдың декабрь 4-те Ф. Э. Дзержинскийниң илеткелин дыннааш, контрреволюцияга удур демисел талазыбиле онза комиссияны организастаары эргежок чугула деп түннелди кылган. Ол чылдың декабрь 20-де контрреволюцияга болгаш саботажка удур демисел чорудар Бүгү-россияның Онза Комиссиязын (БОК) тургузар дугайында Декретке В. И. Ленин ат салган. БОК-туң удуртукчузунуң дугайында чугаа болу бээрге В. И. Ленин: «маңаа эки пролетарны яковинец херек» дээн. Оон олуржуп турган бүгү кижилер Дзержинскийже көрнү берген. БОК ышкаш ындыг дайынчы база харыысалгалыг органны харын-на ол баштап шыдаар турган.

Эң арыг, сагыш човангыр, өттүр көөр, революцияның дайзыннарына эптеш чок большевик Феликс Дзержинский партияның ынак кижизи турган. Дайынчы албан-дужаалга партияның тургузуп кааны Ф. Э. Дзержинский бодунуң бүгү угаан-бодалын аар, ынчалза-даа чаагай ажылга берген. Чекистерни ол большевик партияга ынак, Төрээн чурттуң бүгү дайзыннарына эптеш чок болурунуң, революсчу хоойлуну шыңгыы сагыырының болгаш хүн бүрүде революсчу серемчилелдиг болурунуң ёзузунга кижизидип чораан.

Ф. Э. Дзержинский улуг тулчуушкуннарның коргуш чок солдады. Ол болу маадырлыг болгаш эрес-дидим чоруктуң үлегерин көргүзүп чораан. Чижээлээрге, 1918 чылда Москвага «чөөн» эсерлерниң үймээни болуп турда, немец элчин В. Мирбахты өлүрген кижини боду тудуп алыр дээш, часкаан, камгалал чокка үймээнчилерниң ийи муң кижилиг отрядынга оон чеде бергени ышкаш оон-даа өске ындыг чижектер хөй. Социалистиг Төрээн чурттуң мурнунга оон ачы-хавыязын Совет чазак бедик үнелеп, ону 1920 чылдың январьда Кызыл Тук орден-биле шаннаан.

Ф. Э. Дзержинскийниң организакчы мергежилин, кан дег быжыг болгаш хайныш чоруур күжүн партияга бедик үнелеп турган. Каяа-ла, кайы бир үеде бергелер туруп келир болдур, каяа-ла онза хемчелер алыр, байдалды эдип чаазар кижилер херек апарган болдур, ынаар партия кан дег Феликсти чорудар турган. 1919 чылдың эгезинде Чөөн Фронтунуң Пермь девискээринге бергелер турда база ындыг болган. 1921 чылда хайгаарал чок уруг-дарыгта дуза көргүзериниң ажылын база аңаа дааскан. 1922 чылда Сибирьден тараа сөөртүрүн база ол башкарган. Партияның даалгазын Ф. Э. Дзержинский күүседип шыдавайн барган деп чүве черле турбаан!

1921 чылдың апрельде Лениниң саналы-биле ону орук харылзаа талазы-биле Улус комиссарынга томуйлаан. Оон ОГПУ-нуң даргазы албан-дужаалын артырбышаан, 1924 чылдың февральда ону ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының Дээди Чөвүлелиниң даргазынга томуйлаан. В. И. Лениниң өске-даа өөреникчилери-биле кады партияның съездилеринге болгаш ТК-ның пленумнарынга чуртту социалистиг индустриализастаарының ленинчи угланыышкынын ол камгалап чораан.

Феликс Эдмундович бодунуң хөй талалыг практиктиг ажыл-чорудулгазынга партийжи шугумнуң шынчы болгаш быжыг боттандырыкчызы турган. Большевиктер партиязынга удур фракциялыг демиселдиң оруунга кире бергеннерден ол килен-биле чарлы бээр турган. Чижээлээрге, 1926 чылдың июль 20-де ВКП(б)-ниң ТК-зының болгаш Төп Контроль Комиссиязының Пленумунга чүве чугаалап тургаш, партияның чогаадыкчы ажылынга моондак кылып турган троцкистерге удур чидиг, сойгалалдыг чүве чугаалаан. Троцкий, Пятаков, Каменев болгаш өскелердаа ону үзе киргилеп турган. Ынчалза-даа кембуруулуг болгаш антисоветчи үүлгедиглерни оларның кылып турарын сойгалаан фактыларны Джержинский оларнын арнынга-ла сөглеп илереткен.

Феликс Эдмундович большевиктер партиязының чаңгыс эвин быжыглаар талазы-биле улуг ажылды кылган. Ол кажан-даа бодунуң дугайында, хаанныг эрге-чагырганың кара бажыңнарынга, албадалдыг шөлүлгелерге, ажылга деңнээр чүве чок чүткүлдерге баксыраан кадынын дугайында бодаваа чораан. Ол бодунуң бүгү күжүн, бодунуң кайгамчык улуг чүткүлүн, ханы угаанын болгаш күзелин партияның болгаш күрүнеиниң ажыл-чорудулгазынга берген.

Ф. Э. Дзержинскийниң амыдыралы болгаш революсчу ажыл-чорудулгазы өндүр маадыр үүледир. Феликс Эдмундовичиниң амыдыралының маадырлыг оруу бодунуң чонунга, Коммунистиг партияга болгаш коммунизмниң хөрээнге шынчы болурунуң чайынналчак үлегери болур.

Полковник А. БОРБАК-ООЛ,
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күрүнеиниң айыл чок чорук Комитединиң даргазының оралакчызы.

ЮБИЛЕЙГЕ ЧЕДИР 1200 ГЕКТАРНЫ

Ховунуң маадырлары

Ажаап алышкын бистиң республиканың шөлдеринде хайныышкынныг чоруп турар. Оон-биле кады көдээ ажыл-агыйда тараа ажаап алышкыны-биле бир домей соңгаарладып болбас өске бир чугула ажыл база бар, ол болза күскү чер аңдарылгазы, черни келир чылдың дужүдүнге белеткээри-дир.

Бо байдалды «Кок-Тей» совхозта эки билип турар болгаш харын оон ужурунда күскү чер аңдарылгазын өскелерге деңнээрге эки чорудуп турар ажыл-агыйларның бирээзи ол. Ынчангаш ол ажылда дээре дээн механизаторларын совхозтуң дирекциязы, ында партком тургускулааш, оларга дужулгазы эвээш, аныяк кижилерни база таарыштыр хуваган. Иван Васильевич Штемберг совхозтуң ындыг дужулгалыг механизаторларының бирээзи.

Совхозтуң хову турлаанның бажыңнары арыг-силиг, корум-чурумнуг. Оларның чанында иштер безин тарыгылап каан. Кызыл булуңда механизаторлар чыглы берген, чамдыктары биллиард ойнаан турлар.

— Эш Штембергти кым билирил, ол ам кайда ирги?—деп, айтырарыыска, механизаторларның бирээзи бисти дашкаар үндүр үдей бергеш, ынаар довурак бурулаан шолче айыткаш, Иван Васильевич ында ажылдап турар кижи, күскү чер аңдарылгазында деп айтып берди.

Аңаа чеде бердивис. Ийи Т-74 трактор шуужуп алган, аңдаазыннар, диштерлиг катоктар сөөртүп алган, узун ховунуң орту үезинде кел чорлар. Оруктуң кыдыынга чедип кээп, тракторун доктаадыпкаш, Иван Васильевич дүжүп келген дораан-на бистиң-биле мендилешти.

— Бөгүн кажан аңдарып кирдиңер, ажыл кандыг чоруп тур?—деп оон айтырдым.

— Эртен чемненген дораан келген улус бис, демин чаа дүштен алгаш, кирипкенивис бо, алды шакта кежээки чемненилге соонда келгеш, дүнекиниң үш шакка чедер бис — деп ол харылады.

—Уйгу, дыш деп чүве кандыг аай чүвел моонар?

— Күскү чер аңдарылгазын эрте дооскан тудум-на дужут эки болур чүве болгай, ынчангаш үе-шакты эңне ажыктыы-биле ажыглап тургаш, бо ажылды дүрген доозарын бистиң механизаторлар шиитпирлээн, ынчангаш байдалды көрүп тургаш, таарыштыр дыштанын алыр улус бис.

Ол аразында оон эжи Иван Волков чедип келген. Олар күскү чер аңдарылгазының кандыг ажыктын бистиң айтырыгларывыска харыылап чугаалап турдулар. Чер ажылдакчызы кижи кажан-даа чаңгыс чылды бодап чурттавас. Черни ажылдап кылып алыры — хөй чылдарда уламчылаар. Бөгүн ажаап ап турар дужут дээрге таварылга болган, түр үүлдүң түннели эвес, харын эрткен чылдардагы кызымак ажылдың үрези-дир, оон үндезини—моон мурнундагы чайгы, күскү чер аңдарылгалары ол болгай.

Механизаторлар боттарының техникага хамаарышкан хүлээлгезин ылап билир, оон-биле кады күскү чер аңдарылгазының ужур-дузазын база агрономардан тудак чок билир. Ынчанмайн канчаар, олар бо талазы-биле хөй чылдарда ажылдап келген болгай. Ылаңгыя Иван Васильевичиниң механизатор стажы ам он сес чыл ажа берген. Оон боду Красноярск крайның Каратузский совхозунга-ла улуг дужулганы чедип алган. Чугаа кадында ол мынча дидир:

— Күскү аңдарылганы шынарлыг кылдыр, эрте кылып алырга, чаагай дужүтту алырының бүзүрелдиг магадылалы ол болур. Чүге дээрге ол бок үнүштерни үзүткаарынга идигни бээр, хөрзүнге өл-шыкты чыыр. Оон-биле кады ажыл-агыйларга часкы тарылга үезинде чер аңдарган туруп бээр чорукту болдурбас, моон ужурунда часкы хову ажылдарын эң-не кыска, тааржыр хуусаада чорударынга улуг дузаны чедирер.

— Илирр азы диштерлиг катокту кады сөөртүп алгаш чоруткан күскү аңдарылга эң дээрези ол болур, ону агроном, тракторист бүрүзү эки билир—деп, Иван Волков аңаа улаштыр чугаалай-дыр. — Олар хөрзүнүң кырын тырылдыр базыптар, оон хараазында хөрзүнге агаарның солчуру эвээжээш, оортан шыктың бусталып үне бээрин эвээжедип турар. Чамдыкта илирр-даа, катокдаа чокка аңдара бээр үүлдер турар, ону болдуруп черле болбас. Аңдарылгага оргалар кыла бээрин бистер кемниг-херек деп санаар бис. Аңдарылганың ханызын база шыңгыы сагыыр. Биске чамдыкта кыдыра кылдыр аңдарып турган үүл бар, ону эткен бис.

Оон-биле кады бо чай чаашкынныг болган толээде, күскү чер аңдарылгазын бедик шынарлыг кылдыр чорудуп алырга, ол үлдуреттинген хөрзүн шыкты эки тудуп болур, ындыг болганда ол шык келир дүжүткө чедир кадагалаттынар деп механизатор база чугаалап турар.

— Чер аңдарылгазының талазыбиле план, график кандыг болуп турарыл?—деп айтырыг салган бис.

—Эрткен чылдарда ындыг план, графикти, материалдыг идиг берипкиниң талазы-биле хемчеглерни кижи четче билбейн баар үүлдер турган чүве, бо чылын ол талазы эки болуп турар—деп, айтырыгга Иван Васильевич харылады.

«Кок-Тей» совхозтуң бо мурнакчы тракторизи чайгы чер аңдарылгазынга база турган. Ниитизи-биле алырга, эрткен сес айлар дургузунда оон боду болгаш ында дужулганы механизаторларның бирээзи Иван Поликарпович Ланев-биле ийилээн чымчак аңдарылгага шилчидерге 900—1000 гектар черни ажылдап кылган.

— Улуг Октябрьның оюнга чедир ол санны 1200 гектар чедирер дээн мен—деп, Иван Васильевич чугаалап турар. Ынчангаш тракторист П. Ивановту чарышка ол кыйгырган.

— Чарыш ажылга улуг идигни бээр чүве. Чарыштың сорулгазы-ла ол болгай: хожудан калганнар оон ачызында көдүрлүп үнер, эң дээредерге чедер дээш бүгү күштү салыптар, ынчангаш ажылга ниити көдүрлүүшкүнүү чедип алыр. Өжүп чыткан отту үргүлээрге кыва бээри ышкаш, чарыш база кижилерни хайындырып үндүрүптер чүве—деп ол чугаалап турар.

«Кок-Тей» совхоз күскү чер аңдарылгазын амга чедип 50 хуу ажырыпкан. Ындыг болза-даа Иван Васильевич ону хоомайзынып чугаалады:

—Ол-даа эвээш-тир. Агаар-бойдуктуң байдалы багай болгаш, тараалыг шөлдериниң тараадан хосталыры саадай бээр үүлдер тургулаан-на харын, ынчалза-даа ону күскү аңгыа андарылгазын улам дүрген чорударынга чылдак болган деп санаан болбас, бисте ажылдың организастаашкынының талазы-биле биче четпестер аңаа моондак болган ышкаш. Ындыг болганда, күскү аңдарылганы эрте, хөрзүн чылыг турда чорудары ажыктыг дээрзи кымга-даа билдингир чүве болганда, оон планын болдунар-ла дүргени-биле доозар дээш бүгү күштү салыр апаар бис.

С. САЛЧАК.

Республиканың найысылалы Кызыл хүн бүрү туттунуп, чаагаймып турар.

ЧУРУКТА: хоорайның Гагарин кудумчузу.

И. Целищевтиң фотозу.

1967 ч. Сентябрь 10.
ШЫН
2-ГИ АРЫН

Өөрүшкүлүг медээлер

ҮЛЕТПҮРЛҮГ КЫЗЫЛ — 8 АЙЛАРДА

Бистиң республиканың найыслалының үлетпүр бүдүрүлге коллективтери юбилейлиг чылдың августа болгаш эрткен сес айларында эки ажыладаан.

Хоорайның бүдүрүлгелери сес айларның планындан ажыр 550 муң рубльдиң продукциязын бээрин хүлээнгеш, ону 665 муң рубльге чедиргеп.

Сес айларның планын хуусаа бетинде күүседир херекке эң дээре коргуулгаларын хоорайның амыдырал хандырылгазының комбинады, республика типографиязы, алгы, хлеб заводтары, Улуг-Хемниң мяш үлетпүр ажылагый черя болгаш Раскова аттыг дааранылга комбинады чедип алган.

Кызылдың он сес бүдүрүлгелериниң сес айларның программазын пиво, туйбу заводтары болгаш «Тыва тудуг» трезиниң дузалал бүдүрүлге комбинады чедир күүседип шыдаваан.

ЧЫЛ ПЛАНЫН — НОЯБРЬДА

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың даг-дүгү холукеаалыг руда тывар руднигинде Тыва АССР-ниң Дээди Соведниң депутады Доржу Авыдага удурткан забойщиктер бригадазы эрткен август айда база чедиишкинниг ажылдаан. Бригада кежигүннери чээрби тос тонна руда тывар планныг турган, ону хуусаазындан үш хонук эрте күүседипкен.

Ол-ла руднигте Ооржак Дүдүй-оолдуң бригадазының кежигүннери база эки ажылдап турар.

Кайы-даа бригадалар юбилейлиг чылда даг-дүгү холукеаалыг руда тывар чыл даалгазын ноябрь чединиң бетинде күүседир деп бижыг күзел-сорук-биле ажылдап турар.

ЧАА ВОКЗАЛ

Ак-Довуракта чаа автовокзалдың тудуу эгелээн. Вокзалдың бажыңында албан хаар черлериниң, кассаның, пассажирлер маныаар залдың, нениң болгаш урулгаларының өрээлдери дериттинген турар.

Чаа вокзалдың тудуун эш Корнеевке удурткан дапчылар бригадазы өрудуп турар. Тудугжулар ук тудугну Совет эрге-чагырганың бежен чыл оюнга чедир иштики дерилгезин кылыр кылдыр туткаш, дерикчилерге дужаарың хүлээнгеннер.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

Каа-Хемниң кооператорлары Совет эрге-чагырганың 50 чылынга төлептиг ужуражыр дээш калбарган бүгү улустуң социалистиг чарыжында киржип турар. Райпо бо чылдың сес айларында үүрмектен садар бараан саарылгазының планын 107,2 хуу, ниитинин чемненилгезиниң саарылга планын 104 хуу күүседкен.

Эрткен чылдың бо үезин-биле дециеэрге чурттакчы чонга 355 муң рубльдиң бараанын хойну саткан. Кундустуг-Акеында кодээ магазин эргелекчизи А. Чернова, Бүрен-Хемде кодээ магазин эргелекчизи О. Краевльникова сес айларның бараан саарылгазының планын ажыр күүседип, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар.

Н. АЛЕКСЕЕВ.

КҮЧҮЛҮГ ДҮРГЕН КАҢ-КУЯК

СЕНТЯБРЬ 10 — ТАНКИСТЕР ХҮНҮ

Совет Эвилелиниң Маадыры, танк шериглериниң генерал-лейтенантызы Николай Павлович Константинов 1906 чылда Запорож областың Аниковка суурга төрүттүнген. 1928 чылда Кызыл Шериглиниң хүрээлениге эки-тура-биле киргеп. 1932 чылдан бээр СЭКП кежигүнү. Каң-куяк танк шериниң академизиин болгаш Чиңгине штабның академизиин доосхан. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында танк бригадазын командылап турган. Дыка хой фронтуларга чоруп, Москва чоогунуң ховуларындан Берлинге чедир тулушкан. Чазактың дыка хой шаңналдары-биле шаңнаткан.

Совет Армияның танк шериниң начальнигиниң оралаңчызы, Совет Эвилелиниң Маадыры, танк шериниң генерал-лейтенантызы Н. П. КОНСТАНТИНОВ чугаалап тур

Генералдың кабинединде мырыңай азаргаанчыг, моңгүннелчек дүрүүлерни көрүп каашы-ла, каңдан кылган ол күчүлүг машиналарның тиилеттирбес аргазын эскерип эгелей бээр силер. Хемчээли бичии-даа болза ол машиналар кайгамчык-ла күштүг кылдыр көстүр.

Шимчеңгир, күчүлүг оттуг, ол «шивээлер» орук чок черлеп, кыжындаа, чайын-даа чоруп шыдаар. Малгаштыг шынаа, кадыр даглар, далай чалгыы дег элезиннер, хемнер, хөлдер аңаа доктар болбас. Ол машиналар суг адаа-биле безин чоруп шыдаар. Каң-куяк машиналарның каралтары дүне-даа, хүндүс-даа бир дески эки «коор», оларның шыгаан аткан огу кажан-даа часпас. Каңдан шуткаан ол машиналар дайын шөлүнге болза чүүү үүлгетпес ийик...

Генерал-лейтенант төлевилел-дүрзүү мээн-биле кады көрүп турган, мынча дей-дир:

— Бодуңар билип тур боор силер, амгы үениң каңдан кылган машиналарының тактик-техниктиг характеристиказын чугаалап безин шыдавас мен. Бир эвес аянчыдып чугаалаар болза мындыг-дыр: дайынның шылгалдазын тергиин туткан, эрги «Т-34» деп танк биле амгы үениң танкызының ылгалы — эргидеги «Газик» деп чиик машинаны амгы «Чайка»-биле деңнээринге домей хире...

Совет каң-куяк танк шериниң тургустунун келгениниң дугайын Николай Павлович чугаалап орду. Ол шериг — хамааты дайынның чылдарында төрүттүнген. Оон үндезилекчизи—Владимир Ильич Ленин. Ильич Кызыл Шериги дайынчы техника-биле чеспегелээринге улуг күженишкиннери үндүрген.

«Хосталга дээш демиселчи эш Ленин» деп баштайгы совет танкыны сормовчулар 1920 чылда кылып үндүрген. Улуг эвес танк отрядтарындан өөрү үнген танк шериг шериниң тускай күчүлүг кезээ болуп, кургаг чер шериниң каттыжыышкынарының кол согуучу күжү апарган.

— Силер кайы үеде танкист апарган силер?—деп, генералдан айтырдым.

— Мээн шериге эрттирген бүгү чылдарым каң-куяк танк шерии-биле харылзаалыг. Каң «аътты» эрткен дайынның эгезинден төнчүзүнге чедир мунуп келдим. Аңаа хараадавас-даа мен. Бир эвес шериг албаның катап эгелээр аргалыг турган болзумза, ону үүлге каң-куяк танк шериниде эгелээр ийик мен.

Чугаавыс дайынчы техника дугайында үргүлчүлээн. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында ортумак хемчээлдиг кайгамчык «үжен дөрт» («Т-34» деп танк) кайы хире күчүлүг болуп турганы бүгүдеге билдингир болгай.

— Шериг талазы-биле даштыкының тускай эртемниглериниң үнелелин өзугаар алырга, «Т-34» делегейде эң тергиин танк болуп турар. Оон огу фашистериниң мактап турганы каң-куякты чуура адын турган. «Үжен дөрт» кончуг кашпагай, дүргеп маңнаар турган. Чазаглыг оруккa маңнай бээрге, салгын сылаар турган — деп, генерал чугаалады.

Барыын герман шериг төөгүчүзү Вальтер Герлиц «Немец генерал штаб» деп номунга: «Орустарның «Т-34» деп танкызы турганын Гитлер-даа, Генштаб-даа билбээн, ол дугайын Гитлер боду билингенин Муссолинге бижээн чагаазынга демдеглээн» деп бижээн.

Харын-даа, дайын соонда чээрби чыл эрткенде, 1965 чылда Барыын Германияның шериг журналдары «Т-34» деп орус танкының дугайында база катап сактып, ону «шериг техниказының хөгжүлдезиниң төөгүзүнге эртине» деп сактып турганнар.

Эрткен дайынга дүргеп хөделир танк шериглери дайынны тиилээринге кайгамчык улуг рольду ойнаан, ылаңгыя Москва чоогунга, Сталинград, Курск уунга, Белоруссияга, Молдавияга, Прибалтикага, ол ышкаш Берлин, Прага тулчуушкуннарынга, Манчжурияга Квантун шерини чылча шаварынга көл согуг күжү болгай. Мындыг чижекти чугаалап болур: Украинаның барыын талазынга болган тулчуушкунга харыугда 6 танк армиялары 10 хире аңгы танк болган механизастаттынган колонналар киришкен. Борта болган шаан халдаашкын часкы хар эрип, малгаштыг турда эгелээн болгаш оон хаңызы 450 км чедип турган. Совет танкылар ССРЭ-ниң күүрүне кызыгаарынче бир-ле дугаар часа таварып үне берген. Чүгле Берлин тулчуушкунунга безин бистиң талаыстан 6 муң ажыг танкылар болгаш боду шимчеп чоруур үгер боолар киришкен.

Совет танкистер гитлержилерже үзүктел чок атакаларны кылып, фашистиг эжелекчилерге өлүмүг согуушкунну таварыштырып турганнар. Ол тулчуушкуннарга совет танк гвардиязы төрүттүнген. Бо хүндүлүг атты эң баштай-ла Москва чоогунга тулчуп турган, ынчаардагы полковник, ам каң-куяк шериглериниң маршалы, Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры М. Е. Катуковтуң командылаан турганы 4-кү танк бригадазы болгаш генерал А. Г. Родиниң командылааны 26-гы танк корпузу Сталинград чоогунга немец-фашистерни бүзөөлээринге шылгарааны дээш алган.

— Эш генерал, Силер хуунарда, «Гвардия» деп атты канчаар үнелеп турар Силер?

— Гвардия — бистиң чоргааралывыс. Бо дээрге шилиндек дайынчылар, тулчуушкунга дядим болгаш туруштуг, Төрөөн чуртунга бердинген, дайынчы мергежилди эки билир кижилер дээн үткалыг. Суворовту, Кутузовту чон чогум-на гвардейжилер дижир турган болгай. Гвардия дугайында мээн хууда билип турарым мындыг. Совет гвардия бодунга чүгле эң эки чаңчылдарны сиңниктирип алган эвес, харын бодунуң чаңчылдарын болгаш дүрүмнерин ажылдап кылган.

Кажан ам чыскаалда, походта, өөредилгеде гвардейжилерни коргеш сеткилим хайныга бээр: оларга, совет маадырларга, адаларының дайынчы алдарының салгакчыларынга ынчангаш чоргаарланыр мен. Бистиң гвардиявыс совет Чепсектиг Күштерде кол черни чоргаарал-биле эдлеп турар.

Гвардейжилер шериг кезектериниң бүгү хевирлеринде бар. Шериг кезектеринге гвардейжи атты тайбың үеде тывыспайн турар. Бо атты чүгле тулчуушкуннарга чедип алыр.

Тулчуушкун болган шөлдерге совет танкистер үлегер-чижек чок маадырлыг чорукту кылып турганнар. Олар чоннуң шынчы ооларды болуп тулушшуушаан, Ада-чуртунуң мурнунга хүлээлгезин алдарлыы-биле күүсеткеннер. Оларның маадырлыг чоруу совет шериги ске кезектеринде ышкаш, массалыг болуп келген.

Танк шериниң каттыжыышкынын командылап турган, маңаа каш удаа бүзүрел көөр ужурга таварышкан мен. Дээди Кол Командылалдың штабы совет шериглериниң кончуг эки дайынчы чорудулгазын бодунуң дужаалдарынга 315 катап демдеглээн, ону алдарыктан салюттар Москваның дээринге хереллеңнин турду, оларның аразында бистиң алдарлыг танкистеривис дээш салюттар хөй удаа болган.

Тулчуушкуннарга шылгараан танк болгаш механизастаттынган каттыжыышкыннар, кезектерни гвардейжи кылдыр эде организастаан, оларның дыка хөйүн орденнер-биле каш удаа шаңнаан болгаш хүндүлүг аттарны тывыскан. Дайынны 6 танк армиялары, 19 корпустар, 110 бригадалар болгаш 200 ажыг полктар гвардейжи туктарлыг дооскан. 250 муң танкистер орденнер болгаш медальдар-биле шаңнаткан, муң ажыг кижиге Совет Эвилелиниң Маадыры деп хүндүлүг атты тывыскан, элээн хөй кижилерге бо атты ийи дакпыр тывыскан.

Совет Армияга күчүлүг танкылар кылып берип турган муң-муң кижилерни орденнер болгаш медальдар-биле шаңнаан, а дыка хөй кижилерге Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан. Танк техниказын бүдүрүп үндүрүп турган хөй заводтарның туктарын орденнер каастап турар. Фашистиг Германияны тиилээринге чедишкинни хандырган танк шериниң болгаш танк тудугжуларының үлүүн Төрөөн чурт ынчаар үнелээн.

Чонга кончуг билдингир апарган шериг начальниктериниң командылап турган каттыжыышкыннарының чедишкинниг чорудулгазын оозалап демдеглексеп тур мен. Совет Эвилелиниң маршалы И. И. Якубовскийниң, каң-куяк танк шериглериниң Кол маршалы П. А. Ротмистровтуң, каң-куяк танк шериглериниң маршалдары П. П. Полубояровтуң, П. С. Рыбалкоңуң, С. И. Богдановтуң, М. Е. Катуковтуң, армия генералдары Д. Д. Лелюшенкоңуң, А. Л. Гетманның болгаш оскелериниң-даа кезектери тергиин шылгараанвар.

— Эш генерал, амгы үениң дайынында каң-куяк танк шериглериниң ролю кандыг ирги?

— Бистиң шериглеривис дайын чылдарының дециелиндеи ыракта-ла бурунгаарлай берген болгаш улам күш-күчүлүг апарган. Танкистерде кандыг-даа тулчуушкуннарны, оон иштинде ракет-ядролуг чепсекти безин ажыглаанда чорудуп болур бүгү аргалар бар. Бистиң чуртувус биске шынап-ла кайгамчыктыг чепсекти берген!

Кургаг чер шериниң составынга танкыларның киржир деңгүүрү оскен, а оларның дайынчы шынарын дыка экижиткен. Чаа машиналарда эрткен дайынның байлак дужулгазын, ада-чурттуң танк тудуушкунунуң болгаш эртем-техниктиг бодалдың сөөлгү чедишкиннерин сиңирип, мөөнээн.

Танк—кончуг шимчеңгир, күчүлүг оъктуг болгаш күштүг камгалалдыг. Ракет-ядролуг дайынның үезинде солуттунмас, күчүлүг дайынчы чепсек апаар. Ынчангаш танк шериглериниң амгы үениң дайынында ролю эвээжээн эвес, харын улам оскен ышкажыл. Дайынчы машиналар кончуг кашпагай чүве болганда, шериг-ниң оске кезектери-биле дем каттыжыып алгаш, ракет-ядролуг күштериниң эгелээни тулчуушкунуңуң түңнелин чедишкиннинг болгаш дүргеп шинтирлээр аргалыг. Кысказы-биле чугаалаарга, амгы үениң танкылары агаар-бойдустуң каңдыг-даа байдалында, каңдыг-даа черге чоруур чүве болганда кургаг чер шериниң согуукчу күжү болуп артар.

— Ынчангаш, от күчүү, дүргени, шимчеңгири болгаш быжыг каң-куяк камгалалы — амгы үениң танкызының кол мөзү-шынары болуп турар ышкажыл?

— Чогум-на ындыг, харын!— деп, генерал-лейтенант бадыткады. —Дайын сөөлүндеги чылдарда бистиң танк шериглеривис амгы үениң дайынчы техниказы-биле эде дериттинген. Танкыларның техниктиг дериишкини, согуукчу күжү, амгы үениң чаа чепсээнден камгалалы каш катап оскен. Бистиң танк шериглеривис дайынга шинтирлиг согуну бербишаан, суг моондаан болгаш радиоактивтиг халдавыр болган зонаны дүргеп темп-биле эрттап, дайынчы чорудуушкунну улам ханылаашкынныг чорудуп шыдаар. Танк шериглери ядролуг чазылдырыгның халдавырлыг факторларынга удур чедишкиннинг туржуп шыдаар болгаш дайынга удур бодунуң ядролуг согуушкунунуң түңнелдерин ажыктыг кылдыр ажыглап билир.

Эрткен дайынның чылдарында танк үлетпүрүнүң тудугжулары фашистиг эжелекчилерге удур тиилелгени алдарлыг дайынчылар-биле кады каңнаан, хандырганнар. Олар фронтуга 102.500 танкыларны болгаш боду чоруур үгер бооларны берген. Ам Совет Армияның чепсеглелинге тергиин шынарлыг дайынчы машиналар кээп турар — деп, генерал уламчылаан.

— Амгы үениң шериг өөредилгезиниң чамдык тергиннериниң аттарын адап болур силер бе, эш генерал?

— Бодунуң мергежилиниң мастерлери деп атты тергиин ротаның командири, капитан Сивобраков, тергиин взводтуң командири улуг лейтенант Сорокин, тергиин экипажтың командири улуг сержант Третьяков, дайынчы болгаш политиктиг белеткелдиг тергиннери: танк командири, бичии сержант Куликовский, механик-башкарыкчы, бичии сержант Баиов, шыгаакчы, ефрейтор Гнатюк, шыгаакчы, аңаа дайынчы Садиков болгаш оскелер-даа эдилеп турарлар.

Улуг Октябрьның 50 чылынга төлептиг ужуражыры-биле танкистер боттарынга бедиткен хүлээлгелерин алганнар. Олар боттарының ыдыктыг хүлээлгелерин алдарлыы-биле күүседип турар. Хүндеп хүнче дайынчы мергежилин бедидип турар. Танкистер чаа техниканы болгаш амгы үениң дайынының нарын аргаларын идегелдии-биле шиңгээдип ап, тергиин подразделениелериниң болгаш кезектериниң, класстыг специалистериниң, часпас адыгжыларының, дайынчы машиналар башкарыкчыларының хүрээлениң көөдүдиш, чедишкиннерни магадылап турарлар.

Танк шериглериниң хүрээлениге алган эрттирери — ниити шериг албаны-биле бир дөмей, хүндүлүг болгаш чиик эвес. Ынчангаш дайынчы бүрүү бодунуң мергежилинге хоойлу өзугаар чоргаарланып турар.

Танкистериниң хүрээлеги чылдыңна эки белеткелдиг аныяктар-биле долдунуп турар. Аныяк солдаттар — чепсек аайы-биле дайынчы, хоочун эштериниң шынчы салгакчылары болуп турарлар. Олар адаларының болгаш акыларының алдарлыг оруу-биле, алдарлыг тиилелгелер бүргээн туктарының адаа-биле чоруп орарлар.

(ПМА).

Хлеб продукттуларының Кызылда сайгарылга баазазынга хүн бүрү чаа дужуттуң тараазы уугуктелиишкин чок кээп турар. Ук кээп турар тараалардың шыгын хынаа, сортун илередиринге ыкда лаборатория ажылдакчыларынга чамдыкта кызыг-чай чок үелер таварышкылаар. Ам ында үш эзлеч ажылдап турар.

Хүндүсү эзлегде Надежда Пугаревич — чаа курс доосхан аныяк лаборант. Ол аныяктарның кежээки школазының 9 классында өөренип турар. Бодунуң онаашкан ажылынга ак сеткилдиг кызымакай чорудун көргүзүп турар.

ЧУРУКТА: Н. Пугаревич келген автомашиналардан анализти ап турары.

А. КУМАЯКТЫҢ фотозу.

СОРУКТУГ АНЫЯКТАР

Юбилейлиг чылдың дүжүт ажаап алыышкынының баштайгы хүннериндеи эгелээш, «Совет Тыва» совхозтуң ажаап алыышкын болгаш мал чеми белетизер ажылдары көскүзү-биле экижип эгелээн. Бо ажылдарның кол нуруузунда аныяктар колдаан. Совхозтуң Чеди-Паш салбырының хову турлаанда комсомолчу-аныяктарның ажаап алыышкын болгаш мал чеми белетизер ийи бригадалары эрестиг ажылдап, онаашкан участоктарынга ажылдың шынарын экижидер, темпизин бедидер дээш чарышты хүн бүрүде калбарты берген. Турлагда 60 кижи ажылдап турар. Ында партия, комсомол активиниң каттышкан хуралын эрттиргеш, тодаргай ажыл-агыйжы сорулгаларны салган. 1500 га кызыл-тас кезилдезин организастыг эгелээш, шалыпчы чеди хонукта ажаап доозарын шиитпирлээн.

Бригада чиңге-тараа, арбай кезилдезин август 15-те эгелээш, ниитизи-биле 500 ажыг га черниң ол культураларын кескен. 12 тонна чиңге-тараана күрүнеге дужааган. 350 га черни аңдарган. Мал чеми белетизер бригада 62 тонна чайгаар үнген сигенни, 250 тонна силосту белетээн.

Хову турлаанын бүгү ажылдарынга комсомолчу сорун-биле ажылдап турар аныяктарның мурнанчыларының аттарын адап, оларның күш-ажылга кызымаан демдеглээри чугула. Ол дээрге кукуруза кезилдезинде ажылдап турар комбайнер Ч. Кокорин, трактористер Л. Дава, К. Намчан-оол, чүдүрүүчү кыстар М. Салчак, К. Кара-кыс, жатка-биле тараа кестирип турар механизаторлар А. Сендажы, С. Шыгыраа, К. Маадыр-оол олар-дыр.

Хову турлаанда «Комсомолчу прожектор», «Агитхуудус» үнүп турар, бригадаларның алган социалистиг хүлээлгелерин чарлап аскылаан. Ында 30 орунныг ниити чуртталга бажыңы бар, столовая ажылдап турар. Хову турлаанга корум-чурум тудары-биле дежурныйларны тургускан, олар график өзугаар дежурныйлап турар.

«Комсомолчу прожекторнуң» чоокта чаа үнген бир номеринге совхозтуң кол агроному эш Жилинни, кол инженери эш Морозовту четпес ажылы дээш шыңгыы шүгүмчүлээн. Совхозка күрүнеге тараа дужаар план-чагыг бербээн-не харын, ынчалза-даа ажыл-агыйның бодунуң ыяап-ла күүседир деп доктаадып алган планнары бар. Кол агроном эш Жилин мал чеминге чажар чиңге-тараа ажырбас дээш ол культураны чазын сырый чаштырып кааткан, оон түңнелинде хөй га чиңге-тараа дүк сыптап үнген. А эш Морозов ажаап алыышкын техниказының септелгезин боттуг удуртурун холга албайн, саададып келген. Август 15-те ажаап алыышкынче кириптер дээрге, элээн каш жатка ажылга белен эвес болган. Совхозтуң партия комитеди ол шүгүмчүлелди хынаап көргеш, ында илереттинген четпестер шын болганын тодарадып, ол эштерге четпестерни катаптавас болгаш оларны эдер талазы-биле боттуг хемчегларни алырын даскан.

Амгы үеде бригаданың тараа шөлдеринде ажаап алыышкын ажылдары калбарган. Салбырның комсомолчу-аныяктар бригадалары тараа ажаап алыр, мал чеми белетизер, кусту чер аңдарылгазын чогуур хуусаазында доозар талазы-биле хүлээлгелерин күүседир дээш шудургу ажылдап турар.

К. ЛЮНДҮП,
салбырның агроному.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ДАШТЫКЫ ИНФОРМАЦИЯЛАР

Кичээнгейниң төвүнде

ВЕНГРИЯ

БУДАПЕШТ. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев баштаан совет партия-чазак төлээлериниң Венгрияга чоруп турганын Будапештиниң солуннары тодаргайы-биле чырыдып турар. Совет Эвилелиниң мурнундан — Л. И. Брежнев болгаш А. Н. Косыгин, Венгр Улус Республиканың мурнундан — Я. Кадар болгаш Е. Фок олар ат салган совет-венгр керээни солуннарның бирги арынларында парлаан. Совет болгаш венгр чазактарның баштыңнарының керээге ат салган соонда чугаалаан чугааларын парлалгада долузу-биле парлаан.

Сентябрь 7-де Тудугжулар бажыңында болган венгр-совет найырал митингизиниң дугайында отчёттар болгаш ол митингге Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының ТК-ының Бирги секретары Янош Кадар биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң чугаалары венгр парлалганың арынларында төп черлерни эзлеп турар.

ЧЕХОСЛОВАКИЯ

ПРАГА. (СЭТА). Совет-венгр керээни чехословак парлалга найыралдың документизи деп адап турар. Ол керээ болза чүгле ийи чурттуң байдалын болгаш айыыл чок чоруун быжыглап турар эвес, харын база социалистиг чурттарның бүгү-ниитиниң тайбыңын хандырарынче угланган, империализмниң агрессчи политиказынга удур угланган ниити күженишкиннеринге салыышкын болуп турар деп, «Руде право» солун бижээн. Акы-дуңма ийи чурттарның удуртукчуларының чугааларында делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң ойу келген айтырыгларынче улуг кичээнгей салдынган дээрзин солуннар демдеглеп турар.

Коммунистиг болгаш ажылчын партияларның калбак чөвүлел хуралын чыыры эргежок чугула, аңаа ол партияларның төлээлекчилери кады, эш-хуузунуң өзүзү-биле, марксизм-ленинизмге үндезилээш амгы байдалды сайгарып көөр болгаш делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң сорулгаларын чугаалажып көөр дээр дугайында Я. Кадарның медеглелин «Руде право» солун онзалап демдеглеп турар.

ГЕРМАН ДЕМОКРАТТЫГ РЕСПУБЛИКА

БЕРЛИН. (СЭТА). Совет партия-чазак төлээлериниң Венгрияга чоруп турганын Герман Демократтыг Республиканың солуннары калбаа-биле чырыдып турар. Совет-венгр керээ дугайында «Нойес дойчланд» солуннуң бижээни болза: «моон соңгаар-даа социалистиг дем каттыштырылга чурттарының чаңгыс эвин быжыглаарын, 1955 чылдагы Варшава Керээзиниң негелделерин чаңгылыш чокка күүседирин, Европага тайбыңның болгаш аймыл чок чоруктуң быжыгарынга идигни бээрин, фашизмниң болгаш милитаризмниң катап төрүттүнеринге удур демисежирин талалар демдеглеп турар-дыр».

РУМЫНИЯ

БУХАРЕСТ. (СЭТА). Румын «Скынтея», «Ромыния либерэ», «Мунка» болгаш өске-даа солуннар Будапештиге совет-венгр керээге ат салганын дыңнатпышаан, керээ болза бүрүн, деп эргеге болгаш иштики херектеринге холгаарашпазынга үндезилээш ийи чурттарның аразында найырал база кады ажылдажылганы улам быжыглаарын болгаш хөгжүдүрин көрүп турар дээрзин демдеглегилээн. Европага айыыл чок чоруктуң кол негелделериниң бирээзи болза делегейниң ийги дайынының соонда диптe турғустуна берген кызыгаарларны хүндүлээри болур дээрзин солуннар демдеглеп турар.

ЮГОСЛАВИЯ

БЕЛГРАД. (СЭТА). Совет партия-чазак төлээлериниң Венгрияга чоравны болгаш ССРЭ биле Венгрияның аразында найырал, кады ажылдажылга болгаш дузалажылга дугайында керээге ат салганы югослав солуннарының төп темазы болуп турар. Мао Цзэ-дунвуң бөлүүнүң авантюристиг политиказының дугайында, ол бөлүк болза херек кырында империализмге удур эвес, харын социалистиг чурттарга удур, делегейниң коммунистиг шимчээшкининге удур демиселди чорудуп турар дээр дугайында Л. И. Брежневтиң сөстерин «Борба» солун онзалап демдеглеп турар.

ФРАНЦИЯ

ПАРИЖ. (СЭТА). Совет партия-чазак төлээлериниң Венгрияга чоруп турганының болгаш венгр-совет найырал митингизиниң Янош Кадарның база Л. И. Брежневтиң чугааларының дугайында дыңнадыгларны Парижтың солуннары дыңнаткылаан. Л. И. Брежневтиң: «Мао Цзэ-дунвуң бөлүүнүң «культура революциязы» деп адап турар чүвезин контрреволюция деп адаар болза ышын болур ийик» дээн сөстерин хевээр парлаан улуг ат-биле Будапештиден корреспонденцияны «Юманите» солун парлап үндүргеп.

Найыралдың болгаш дем каттыштырылгазының керээзи

СОФИЯ. (СЭТА). Болгария биле ГДР-ниң аразынга найырал, кады ажылдажылга болгаш дузалажылга дугайында Софийга ат салдынган керээде ийи тала ук ийи күрүнеиң аразында харылзааларны, бүгү тала-биле хөгжүдерин, быжыглаарын хүлээнген. Керээни БТА агентилел дамчыткан. ГДР биле Болгария делегейниң социалистиг дем каттыштырылгазының күштерин болгаш сырый каттыжыышкынын улам быжыглаарынче угланган хемчегларни алыр, аңгы-аңгы ниитилел турғузуглуг күрүнелериниң тайбың кожа-хелбээ догуннаарының политиказын чорудар деп, ол керээде демдеглээн.

Олар КНО-ның Уставының принциптерин болгаш оон сорулгаларын өзугаар бүгү делегейге тайбыңны, айыыл чок чоруктуг хандырар, делегейде дүшкүүрлүг байдалды чавырылдырар, эндере чепсеглевир чорукту соксадыр болгаш Европаның айыыл чок чоруунуң чогумчалыг системазын турғузар, колониализмни, неоколониализмни, кандыг-даа чылдагаан-биле раса ылгай көрүп дорамчылаар чорукту туюлунга чедир узуткаар дээш бүгү күженишкиннерин салыр.

Делегейниң ийиги дайынының соонда Европага тыптып келген кызыгаарларны өскертириниче чүткүл салып турар барын-герман дайынзырак болгаш өжээргек күштериниң кыжаныышкынынга удур чогумчалыг демисежири Европаның айыыл чок чоруун хандырарынга чугула.

Дугуржуп турар хүндүлүг талаларының кайы-бирээзи чепсектиг халдаашкынга таваржы берзе, дугуржуп турар өске тала ону бодунга таварышкан халдаашкын кылдыр көргеш, аңаа шериг дузаламчызы-биле катай бүгү дузаны чедирер деп керээде айыткан. Ону 20 чыл хуусада чарган.

ПОЛЬША УЛУС РЕСПУБЛИКА.

«СПОЛЭМ» деп хереглекчилер кооперациязының эвилели ССРЭ-ден газтыг суг садар бир мөөн аппараттарны садып алган. Оларны Варшаваның кудумчуларында турғускан. Ийиг хүннерде ол чаа эттернин чонга сураглыы аажок.

ЦАФ-СЭТА-ның фотозу.

„Сервейтор-5-ти“ салып үндүрген

НЬЮ-ЙОРКТАН СЭТА-ның корреспондентизи Л. Ядрошниковтуң дамчытканында мынча дээн:

Кеннеди мугулдурдан (АКШ) Айга чымчак хондуруушкун кылыр соругалыг «Сервейтор-5» дээр космос аппарадын ужудуушкунче салып үндүрген. Ужудуушкунуң программазын өзугаар алырга, ол космос аппарады Ай кырының Оожургал далайының девискээринге сентябрь 10-да чымчак хондуруушкунун кылыр ужурлуг.

«Сервейтор-5» Ай кырын чуруккa тырттырарын болгаш ону Черже дамчыдарын боттандырар фото-телевизия аппаратураза-биле. Ай кырының үстүү каздының составында демир аймаанның кезекчигештерининн барын хынаар чиик магнит-биле, ол каттын будужун химия талазы-биле тодарадыр тускай дериг-биле дериттинген.

Ук дериг Ай кырынга аппараттың барын хонуп алганының соонда Ай кырынче салып дужурер дээн радиоактивтиг элементилиг база Ай кырының будуш кезектери-биле радиоактивтиг хереллериниң холбаазын бүрүткеп бээр приборларлыг хааржак болган. Америк эртемденнериниң бодап турарын өзугаар алырга, Ай кырының будуш составын тодарадыр арганы ол бээр. Ай кырының үстүү каздының химия составын билип алырга, ол каатты вулкан азы метеорит аайы-биле тыптып келген бе дээр — ийи кол бодалдың кайызының шын болуруун тодарадып ап болур деп олар база бодап турар.

1967 ч. Сентябрь 10.
ШЫН
3-КҮ АРЫН

А. А. ПАЛЬМБАХТЫҢ ТӨРУТТҮНГЕН ХҮНҮНДЕН БӘЭР 70 ЧЫЛ БОЛУРУНГА

БАШКЫ, ЭРТЕМДЕН, ЧОГААЛЧЫ

ТЫВА ЧОНГА БАРААН БОЛГАН КИЖИ

1925 чылда Александр Адольфович Пальмбах Чөвен чүк улустарының Коммунистиг университединиң дыл кафедразынга башкылап турда, Тыва-дан элээн каш өөлдер Москвага өөренип чеде бергеннер. Черниң ыраандан келген, культура, билиг куду ол студентилерге бодунуң байлак билиин харам чокка берип тура, А. А. Пальмбах тыва улустуң төөгүзүн, амыдыралын, дыл-домаан, аас чогаалын сонуургай берген. Оон бээр-ле Александр Адольфовичиниң амыдыралы, угаан-бодалы, эриг-баары тывазларны эртем-культураның чырык оруунче үндүреринге бараан болган. Тыва—оон чогаадыкчы, шинчилечи ажыл-амыдыралының байлак дөзү, хей-аът кижирикчизи апарган.

Александр Адольфович тыва бижикти чогаадышкаш, тыва дылдың эртемниг үндезиннерин ажылдап кылырынга 30 ажыг чыл иштинде угаан-күжүн берген. Ол тыва дылды өөредилге черлеринге башкылап, оон өөредилге номнарын, словарьларын кылгылаан база хей теоретиктиг ажылдарны бижигилээн. Оларның аразында «Литературлуг национал дылдың тургустунуп сайзыраанынга хөлбаштыр тыва бижикти шинчилээриниң дуржулгазы» деп монография, Ф. Г. Исхаков-биле кады кылганы «Тыва дылдың грамматиказы», З. Б. Арагачи-биле кады чогаатканы «Тыва орфографияның үндезиннери»; «Оруст-тыва словарь»—А. А. Пальмбахтың эң улуг ажылдары болур. А. А. Пальмбах тыва дылды совет дыл эртеминиң шүгүму-биле шинчилээриниң эгезин салган.

Тыва литератураның боттанып тыптырынга, оон социалистиг реализмниң оруунче үнеринге А. А. Пальмбах база-ла үндезилекчи рольду ойнаан. Тыва шии, шүлүк, проза чогаалдарының үлегер-майлыг болган «Колхозка саат кылыларны узуткаалыңдар», «Дарлаткан улустарны революс хостаан», «Самбуйнайның чугаазы» деп чогаалдарны Александр Адольфович чогаатнылаан болгаш чогаадышкан.

А. А. Пальмбах Кызылга баштайгы литература бөлүмнерин тургузуп, оларны Тываның байдалынга чогаалчыларны теория-биле чепсеглээриниң школазы ыылдыр санап турган. 40 чылдардан эгелээш тыва литератураның дээре дээн чогаалдарын орус дылче очулдуруп, совет Эвилелиниң улустарын тываларның уран-сөзү, салымчаяны-биле таныштырып келген. Чогаалчы С. Токаның сураглыг чогаалы «Араттың сөзүн» орус дылче очулдурарынга А. А. Пальмбах база-ла бодунуң үлүг-хуузун киирген.

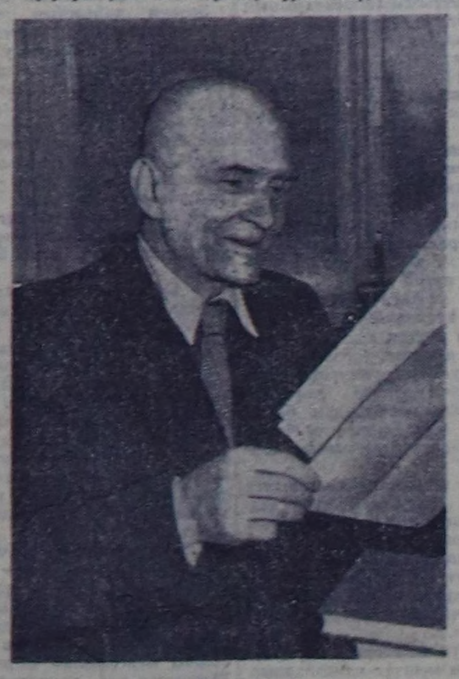

А. А. ПАЛЬМБАХ.

Александр Адольфович чедир бижиттинмээн чогаалдарның авторларынга сүме кадар, санал бээр, чогаадыкчы деткимче көргүзер «бүдүү башкылаар» ажылды чорудуп келген. Боду чогаалчыларның хүндүлүг үнелекчизи, дээди «шиитнекчизи» боп чораан. Аңаа чогаалын «көргүзүп алыр» дээн авторлар оон эжиин амыратпас чораннар.

Тыва чечен чогаалдың төөгүзүн шинчилээринге Александр Адольфович киржип, «Тыва литератураның допчу очеригин», «Тыва литератураны» (допчу төөгүзүн) бижиринге улуг дузаны авторларга катган.

Александр Адольфович кара-даа баарга, тыва дыл эртеминиң, тыва литератураның төвү ынаар көже берген ышкаш апаар турганын чогаалчылар чугаалашкылаар.

А. А. Пальмбахтың совет күрүнениң, эртемниң, культураның база тыва улустуң сайзыралынга ачы-хавыяазының улуун, оны «Күш-ажылдың Кызыл тук ордени», «1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга маадырлыг күш-ажыл дээш» деп медаль-биле база Тыва Арат Республиканың «Республика ордени», «Күш-ажыл ордени»-биле шаңнаанындан, аңаа «Тыва АССР-ниң литература болгаш уран үүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы» деп атты тывысканындан кеску.

Ам бо айда «Александр Пальмбах чогаалчы болгаш кижи» деп чыыны чырыкче үнер. Ол болза мөчээн кижиниң кижизиг мезу-шынарын, чырык овур-хевирин тургузуп турар баштайгы ном болур. Оон А. А. Пальмбахтың рассказтарын, Тываның болгаш Москваның чогаалчыларының оон дугайында сактыышкыннарын номчуур силер.

Д. КУУЛАР.

Тыва чечен чогаалдың баштайгы базыжнарын бөгүн сактырга бир-ле эдептиг, тоолчургу үеде болуп турган ышкаш. Оон үндезин салыкчыларының биржаи А. А. Пальмбахтың төрүттүнгениниң бээр 70 чыл болган хүнүн үткүй, чогаалчының тыва дылга бижээн баштайгы шүлүүн номчукчуларга сонуургадыр-дыр бис. Бо шүлүк үткен угланыышкыны, аяны, сөс-домаа-биле 30 чылдар эгезинин тыныжын, чыныжын бистиң үеискеге эккел турар. Ынчалаш ону 1932 чылдың январь 30-де «Шын» солунга парлаан дөзгаар парладывыс.

Ынчан чогаалдарны ыр хевирлиг кылдыр бижип турган. Оон салдары-биле «чаа аялга-биле, кийз катап» деп «сазыдырыышкынчар» киргеи.

Шулуктуң тургузуу солук. Оны орус шүлүк аяны-биле бижээн. Ынчалаажок номчуурга дөгүлүг тыва чогаал кылдыр дыңнаалыр. Ол чорук авторнуң тыва дылга ынчан-на бедик мергежилдиг турганын херечилеп турар.

Үениң байдалын, ынчан тыва дылдың хандыр деңнелде турганын, чечен өөр-хевирлер канчаар тыптып турганын чугаалап турар бо шүлүк А. А. Пальмбахтың чаагай амыдыралының кезик чамдыын база көргүзүп турар.

Дарлаткан улустарны революс хостаан

(Чаа аялга-биле)

Дарлаткан улустарны революс хостаан,
Эззэргек каргыстарны узуткаан. (2 катап)

Ам Тыва республика делгерзэн,
Социалистиг орукка ам хагжэн. (2 катап).

Чаа колхозтарны тудуп, кадының ажылын
Шалыптыг делгередип калбартыылы. (2 катап).

Карацгыдан адырлыр бижикти чогаатнан.
Бижик чокту чоп кылыр деп доктаатнан.
(2 катап).

Хан ижер кулоп ышкаш феодал, бурганнар,
Лама, хамнар ажыл чок апарганнар. (2 катап).

ССРЭ-ниң тургузуун камгалаалы,
Социализмга баар оруун дыңзыдаалы.
(2 катап).

Нам, Коминтерниң оруун камгалап кирзэли,
Пролетарларга байыр чедирзэли. (2 катап).

Чогааткан эш ПАЛЬМБАХ.

УТТУНДУРБАС ДУЗА

1933 чылда чүве. Пассажирлер АТА-зының гаражын тудар хаалдарын сөөртүп, фундамент салыр оңгарлар казып турган бис. Сентябрьдан эгелеп тыва бижикти кежээки школавыска өөренип киришпиис. Ынчан биске шилгедек уэун дуртсыныг, кадыр хавактыг, чазык, хөглүг шырайлыг кижи ажылчынар-биле болганчок-ла чугаалажы берген гурарын көөр кижи мен.

— Кайы кожуундан келген силер?—деп, баштай мендилешкеш, айтырар айтырыы ындыг турган.— Чаа-Хөл улузу «согаш, бала» дижир. А улуг-хемнер «уур, бала» дижир. Чаа-хөлдер «шуурууп» дижир, улуг-хемнер «бүлгөөр» дижир-дир. Аразы чөөрби-үжен километрдеп аппас. Мооң чылдагааның силер чүү деп бодаар силер?— деп айтырыг-биле тыва ашактарны тулдуруп алганын ынчан магадап турган бис.

Өөренип эртken тыва бижиниистиң шылгалдазын әрттирер деп турувуста, демги чазык шырайлыг тывалаар кижиниис база-ла көстүп келген, Тываның тудуг черинің бир-ле ваалаарны солуп черинің редакторунга, хевилел черинің директорунга мындыг тергиин бижэчилер көрдүм деп сүмелээр күзелдиг мен. Тывага келген сорулгам база-ла ындыг — деп харыылааш, аттарывысты бижип алган. Ол ужуражылганың сөөлүнде, ай-даа четпейн, үш кижи типографияга өрүкчүлеп кире берген бис...

1948 чылда чүве. Александр Адольфович Пальмбах Москвага тыва өөредилге номнарын чогаадып, парлаан үндүрер бригаданың кол удуртукчузу турган. Ажылга кайгамчык-ла карак кызыл башкы. Тыва өөредилге номнарын чогаадып, парлаан үндүрер дээш, ол дыжын уттупкан, кадыкпылын-даа камнавайн ажылдан турду. Александр Адольфович чүгле суббота хүнүнде дүнекиниң он шак ажып турда, чүнар бажыңдан хожудавазы-биле чаныр чоруур. Чамдыкта харын оон белин хожудуй берген болгулаар-ла болгай. Неделяның дургузунда бажыңынга чүгле ийи дүне хонар, албан черинде столунга белин олура хонуп турган. Понедельникте эртенгиниң сес шакта ажыл черинге келир. Чамдык дүнелерде үйгу чокка хондур ажылдан олурутар. Дыка бергедеп келгенде, демир үжүүнүң сүвүр бажын куду углай туткаш, столунга олура, ийи шак хирэ удуй шаап алыр. Диванга чыдып алыңар, башкы дээрге хоржок. «Кижи хөлүн эрттир удуй бөөр болгай. Бистиң кылып турар өөредилгевис номнарын үжен ажыг муң бичии чаштар манап, чаптанчыг чаш хөлдарын бисче сунуп алган олурлар ышкажыл. Ындыг болганда бисте тамчыргаар чай чок-тур» дээш, кижите черле алдырбас.

Бир мындыг таварылганы сактыдыр мен. Дан адар чоокшулай берген турган чүве. Александр Адольфович, хенертен чиапрт-чазырт тура халаап, туалетче киргеш, чүнар демирде суг-биле саартынып, чүнүп эгелей берди. Чүү болган чоор деп бодаап, башкымга чеде бергеш, айтырдым. «Муң-муң чаш школачылар өөредилге ному дээш бисче холун сунуп алган олурлар ышкажыл. А бистер хөлүн эрттир шүшпеңнеп турар-дыр бис. Удуурум ам болган» деп мындыг. Мээң удуурумну чөпшээреп кагды.

— Чүте мен удуп болур, а силерде удуур арге чүге чок чүвел, башкы?— деп айтырдым.

— Мен чеди авторнуң номун автор өлүзу-биле, чеди редакторнуң номун кол редакторнуң хүлээлгезиниг-биле көөр ужурлуг мен. Ам черле удуур эргемин казып алыйн —дээш, ажылдан олурупту. Оон бир көөрүмге, башкымның думчуунун ханы сыстып, хавырай берген мындыг. Чугаалаарымга, «бо чүгле ажылга шаптыктыг чүве-дир ийин, хора чок» дээш база катап тура халаап, тас бажын суг-биле шаптап-шаптап, думчуун хөвең-биле бөөшкүннеп алгаш, катап-ла ажылдан олурупту. Ындыг таварылга чеже катап болбаан дээр ону!

Тыва чонуң дыл, литературазын сайзырадырынга, национал кадларны белетхээринге Александр Адольфович улуг болгаш каракка көстүп турар магалыг үре-түнелдиг ажылды кылган. Ынчангаш тывалар национал совет культураазының үндезилекчилериниң бирээзи Александр Адольфович Пальмбахты чорааргаа-биле адап турар.

С. ДЕЛГЕР-ООЛ.

БАШКЫВЫС

НИАНКП-ниң эртем экспедициязының Тывага чоруткан шинчилел ажылының баштайгы түнелдериниң дугайында ол экспедицияның начальнигы эш Покровскийниң илеткелин 1930 чылдың августуң 14-те ТАРН ТК-ның Политбюрозу дыңнааш, резолюция күлээп алган. Ол резолюцияда ТК-ның демдеглээни болза: «Чаа бижикти нептерериниң, литературлуг дылдың чаа терминологиязын тургузарының талазы-биле моон соңгаргы ажылдарны чорудары-биле, Тываның ном үндүрер черинин база солун үндүрүгезиниң ажылынга, дылдың фонетиказын болгаш грамматиказын улам ыңай хынаар көөр талазы-биле ажылга киржири-биле ниянкпнин лингвистиг комиссиязының секретары эш А. А. Пальмбахты Кызылга бир чыл арттырарын ажыктыг деп санаар» дээн. Оон ынай ТК-ның айытканы болза: «Типографияның болгаш солунларның мергежилдиг кадрларын белеткээри-биле эш Пальмбахтың удуртулгазы-биле тускай курстарны организастаарын ажыктыг деп санаар».

ТК-ның ол айтыышкынын барымдаалаан, 1930 чылдың чайынында Кызылга Тываның типография ажылдакчыларының баштайгы курузун организастаан. Ынчангаш Александр Адольфович Пальмбах-биле ол-ла чылдың июльдуң эгезинде Кызылга танышкан мен. Ынчаарда Тываның чаа чогаатталган төрээн бижинге бисти өөредип, хевилел черинге (типографияга) ажылдадыр дээш, Тываның тус-тус кожуннарындан келдирген 9 кижиниң бирээзи болуп келгеним ол чүве. Бир-ле эртен бистиң чурттап турган черивиске (Ленин кудумчуга турган ийи къат школага) портфельдер туткулап алган 5 дарга келген. Оларның аразында узун дурт-сыныг, арганызмаар орус кижи база чораан чүве. Оларның иштинден бир тыва дарга (сөөлүнде көөрүмге ол болган, ТАРН ТК-ның секретары турган эш Иргит Шагдыржап ол болган)—силерни бистиң республиканың тус-тус кожуннарындан келдирген ужуру болза, баштай силерни тыва бижикке өөреткеш, оон соонда солун, сеткүүл парлап үндүрер хевилел черинче чоруткаш, аңаа ажылдадыр деп бодаан улус бис. Силериң башкыңар эш Пальмбах бо-дур дээш бисти эш Пальмбах-биле таныштырган.

Барык ийи ай хире өөренгениис соонда бистиң билиистиг хынап, шылгалда кылган. Ынчаарда эштер Пальмбах, Даржаа олар бисти ТАРН Төп Комитединге амгы «Шын» солунуң редакциязы турар бажыңга эдертип алгаш чедире бергенер. Аңаа бисти эштер Пальмбах, Тока олар шылгап эгелээн. Бир дугаарында ынчаарда сөөлгү арнынга латин үжүк-биле тывалап парлаан «Тыва араттың үнэн» («Тыва араттың үнэн» (шын) солуңдан (шын) солун ынчаарда амгы «Шынның» дөрттүң бир хуузу хире кылдыр үнүп турган) туда көрүп турган, номчукчаннар. Оон боттарынар даштыгаа барып тывалап бижээш эккелиңер дээш кижи бүрүзүнге кыдыраштын бир-бир арыннарын бергеш, үндүрүкеп. Ынчаар орта бистер ол бажыңның тепкизинге олуруп алгаш, тывалап каш сөстер бижээш, комиссияга аппарын бергеш, «че, үү дээр ирги, хевилелге барып ажылдаар аас-кежиктиг болур ирги бис бе» дижип, түнелин четтикпейн манап турган бис. Оон элээн болган соонда бисти бажынче кыйгырып киирге бергеш, бижиниисти номчуп көргеш, «силер хевилелге ажылдаар силер, ам аалдарыңарже чаңгаш, тос айның бирээде Кызыл кодага келир силер, хевилелдің бир дугаар тыва ажылчыннары болган-дыр силер, эр-хейлер!» деп кагдылар. Башкывыстың иштинде өөрүп турары биске ынчаарда билдингир болган.

1930 чылдың сентябрь бирээде Кызылга кээп, типографияга өрүкчүлей бердим, башкым Пальмбахтың хол-биле бижээн бижиин солунга өрүп турып бердим. Александр Адольфович Москваже чоруур апарган. Ол баштайгы өөредилге номнарын Москваның типографиларынга оон-биле кады барып өрүүр аас-кежик меңээ таварышкан.

Эш Пальмбах эртем ажылындан аңгыда, хой-ниити ажылынга кончуг идепкейлиг киржир кижи. Бир чайын КУТВ-тун Москваның чөвен чүгүнде Удельный дөн черде лагеринге дыштаныр турувуста оон бодунуң чогаатканы «Шыдаар бис» деп чаңгыс көжегелиг шинаан база Тываның элээн ырларын Очурбанак, Танчай болгаш оон-даа өске эштер-биле кады белеткеп алгаш, аңаа дыштаныр турган башкыларга сонуургадып көргүскеннер. Ынчаарда аңаа студентилер турбааннар. Ол концертти ол боду удуртуп турганын утпаан мен. Александр Адольфович ажылдай бергенде аъш-чем чип, дыштанырын уттуптар, дүн-хүн чок ажылдаар кижи чораан.

Эш А. А. Пальмбах Тываның ак литераторларынга болгаш эртемденнеринге ажыктыг сүмелерин берип, оларның чогаадыкчы хөгжүдезинге бүгү талазы-биле дузалаан чораан. Тыва АССР-ниң чонунуң, ортузунга А. А. Пальмбахтың ады улуг хүндүткелдиг боп турар. Ону улуг-даа, биче-даа тыва кижи «Пальмбах башкы» деп хүндүлеп адап турарлар.

О. ШИРАП.

„УЛУГ ОКТЯБРЬ БОЛГАШ ТЫВА"

ЧАА НОМ ДУГАЙЫНДА

НОМЧУКЧУНУҢ БОДАЛЫ

В. Ч. Очурнуң «Улуг Октябрь болгаш Тыва» деп номун Ю. Л. Аранчынның редакторлааныбиле парлап үндүргеш, Тываның ном үндүрер черинде ол-ла чылдың июльдуң эгезинде Кызылга танышкан мен. Ынчаарда Тываның чаа чогаатталган төрээн бижинге бисти өөредип, хевилел черинге (типографияга) ажылдадыр дээш, Тываның тус-тус кожуннарындан келдирген 9 кижиниң бирээзи болуп келгеним ол чүве. Бир-ле эртен бистиң чурттап турган черивиске (Ленин кудумчуга турган ийи къат школага) портфельдер туткулап алган 5 дарга келген. Оларның аразында узун дурт-сыныг, арганызмаар орус кижи база чораан чүве. Оларның иштинден бир тыва дарга (сөөлүнде көөрүмге ол болган, ТАРН ТК-ның секретары турган эш Иргит Шагдыржап ол болган)—силерни бистиң республиканың тус-тус кожуннарындан келдирген ужуру болза, баштай силерни тыва бижикке өөреткеш, оон соонда солун, сеткүүл парлап үндүрер хевилел черинче чоруткаш, аңаа ажылдадыр деп бодаан улус бис. Силериң башкыңар эш Пальмбах бо-дур дээш бисти эш Пальмбах-биле таныштырган.

Барык ийи ай хире өөренгениис соонда бистиң билиистиг хынап, шылгалда кылган. Ынчаарда эштер Пальмбах, Даржаа олар бисти ТАРН Төп Комитединге амгы «Шын» солунуң редакциязы турар бажыңга эдертип алгаш чедире бергенер. Аңаа бисти эштер Пальмбах, Тока олар шылгап эгелээн. Бир дугаарында ынчаарда сөөлгү арнынга латин үжүк-биле тывалап парлаан «Тыва араттың үнэн» («Тыва араттың үнэн» (шын) солуңдан (шын) солун ынчаарда амгы «Шынның» дөрттүң бир хуузу хире кылдыр үнүп турган) туда көрүп турган, номчукчаннар. Оон боттарынар даштыгаа барып тывалап бижээш эккелиңер дээш кижи бүрүзүнге кыдыраштын бир-бир арыннарын бергеш, үндүрүкеп. Ынчаар орта бистер ол бажыңның тепкизинге олуруп алгаш, тывалап каш сөстер бижээш, комиссияга аппарын бергеш, «че, үү дээр ирги, хевилелге барып ажылдаар аас-кежиктиг болур ирги бис бе» дижип, түнелин четтикпейн манап турган бис. Оон элээн болган соонда бисти бажынче кыйгырып киирге бергеш, бижиниисти номчуп көргеш, «силер хевилелге ажылдаар силер, ам аалдарыңарже чаңгаш, тос айның бирээде Кызыл кодага келир силер, хевилелдің бир дугаар тыва ажылчыннары болган-дыр силер, эр-хейлер!» деп кагдылар. Башкывыстың иштинде өөрүп турары биске ынчаарда билдингир болган.

1930 чылдың сентябрь бирээде Кызылга кээп, типографияга өрүкчүлей бердим, башкым Пальмбахтың хол-биле бижээн бижиин солунга өрүп турып бердим. Александр Адольфович ажылдай бергенде аъш-чем чип, дыштанырын уттуптар, дүн-хүн чок ажылдаар кижи чораан.

Эш А. А. Пальмбах Тываның ак литераторларынга болгаш эртемденнеринге ажыктыг сүмелерин берип, оларның чогаадыкчы хөгжүдезинге бүгү талазы-биле дузалаан чораан. Тыва АССР-ниң чонунуң, ортузунга А. А. Пальмбахтың ады улуг хүндүткелдиг боп турар. Ону улуг-даа, биче-даа тыва кижи «Пальмбах башкы» деп хүндүлеп адап турарлар.

О. ШИРАП.

В. Ч. Очурнуң «Улуг Октябрь болгаш Тыва» деп номун Ю. Л. Аранчынның редакторлааныбиле парлап үндүргеш, Тываның ном үндүрер черинде ол-ла чылдың июльдуң эгезинде Кызылга танышкан мен. Тываның тус-тус кожуннарындан келдирген 9 кижиниң бирээзи болуп келгеним ол чүве. Бир-ле эртен бистиң чурттап турган черивиске (Ленин кудумчуга турган ийи къат школага) портфельдер туткулап алган 5 дарга келген. Оларның аразында узун дурт-сыныг, арганызмаар орус кижи база чораан чүве. Оларның иштинден бир тыва дарга (сөөлүнде көөрүмге ол болган, ТАРН ТК-ның секретары турган эш Иргит Шагдыржап ол болган)—силерни бистиң республиканың тус-тус кожуннарындан келдирген ужуру болза, баштай силерни тыва бижикке өөреткеш, оон соонда солун, сеткүүл парлап үндүрер хевилел черинче чоруткаш, аңаа ажылдадыр деп бодаан улус бис. Силериң башкыңар эш Пальмбах бо-дур дээш бисти эш Пальмбах-биле таныштырган.

Барык ийи ай хире өөренгениис соонда бистиң билиистиг хынап, шылгалда кылган. Ынчаарда эштер Пальмбах, Даржаа олар бисти ТАРН Төп Комитединге амгы «Шын» солунуң редакциязы турар бажыңга эдертип алгаш чедире бергенер. Аңаа бисти эштер Пальмбах, Тока олар шылгап эгелээн. Бир дугаарында ынчаарда сөөлгү арнынга латин үжүк-биле тывалап парлаан «Тыва араттың үнэн» («Тыва араттың үнэн» (шын) солуңдан (шын) солун ынчаарда амгы «Шынның» дөрттүң бир хуузу хире кылдыр үнүп турган) туда көрүп турган, номчукчаннар. Оон боттарынар даштыгаа барып тывалап бижээш эккелиңер дээш кижи бүрүзүнге кыдыраштын бир-бир арыннарын бергеш, үндүрүкеп. Ынчаар орта бистер ол бажыңның тепкизинге олуруп алгаш, тывалап каш сөстер бижээш, комиссияга аппарын бергеш, «че, үү дээр ирги, хевилелге барып ажылдаар аас-кежиктиг болур ирги бис бе» дижип, түнелин четтикпейн манап турган бис. Оон элээн болган соонда бисти бажынче кыйгырып киирге бергеш, бижиниисти номчуп көргеш, «силер хевилелге ажылдаар силер, ам аалдарыңарже чаңгаш, тос айның бирээде Кызыл кодага келир силер, хевилелдің бир дугаар тыва ажылчыннары болган-дыр силер, эр-хейлер!» деп кагдылар. Башкывыстың иштинде өөрүп турары биске ынчаарда билдингир болган.

1930 чылдың сентябрь бирээде Кызылга кээп, типографияга өрүкчүлей бердим, башкым Пальмбахтың хол-биле бижээн бижиин солунга өрүп турып бердим. Александр Адольфович ажылдай бергенде аъш-чем чип, дыштанырын уттуптар, дүн-хүн чок ажылдаар кижи чораан.

Эш А. А. Пальмбах Тываның ак литераторларынга болгаш эртемденнеринге ажыктыг сүмелерин берип, оларның чогаадыкчы хөгжүдезинге бүгү талазы-биле дузалаан чораан. Тыва АССР-ниң чонунуң, ортузунга А. А. Пальмбахтың ады улуг хүндүткелдиг боп турар. Ону улуг-даа, биче-даа тыва кижи «Пальмбах башкы» деп хүндүлеп адап турарлар.

О. ШИРАП.

Улуг Октябрьның 50 чылынга уткуштур

Тыванын чурукчуларынын делгелгези

Дүүн Кызылдың дыштанылга болгаш культураның Гастелло аттыг парыгының лекториязынга Тываның чурукчуларының болгаш уран-шевер мастерлеринин республика делгелгези ажыттынган. Делгелгени Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнга турасказаткан.

Улуг Октябрьның ачызында тыва улус колониалдыг болгаш феодалдыг дарлалдан хостап үнгеш, аас-кежиктиг амыдыралдың оруунче кирген. Тываларның угаан-бодал культуразы чечектелдир хөгжүп турар. Революция мурнунда Тывага уран-чүүл шажынын болгаш каас-коя чоруктуп салдарынга алзып, мөлчүкчү ангының чижен эрге-ажыктарынга бараан боп чораан.

Ажыл-ишчи арат кижилер боттарының эт-херекселлерин аян киир, чараштыр каастап сиилбиир талазы-биле шагдан бөөр улут чүткүлүг чораан. Ол болза эзер, түген, тепсе, төрепче каасталгазы, оон угуллазы, демир-дестен шуткулга, каастап каан хөгжүм херекселлерин чазаары, аптарахаржактарны сиилип чуруурр, идик-хепти угуллап даараары—бо бүгү улустуң уран чогаадылгазынга тодаргай көстүп чораан.

Тыва чонунуң улусчу уран-чүүлү Коммунистиг партиянын, Совет чазактың хүн бүрүдеги сагыш човаашкынынын ачызында хөгжүп сайзыраан. Оон тодаргай хереги чурукчуларын болгаш уран-шевер мастерлерин бо делгелгези болур. Делгелгенин ажыттынганы республиканын культура амыдыралынга чугула болуушкун.

Уран чуруулганын, графиканын, скульптураның болгаш ыяш-даштан чазан кылган 200 ажыг ажылдарны 45 чурукчу болгаш уран-шевер мастерлер делгелгеге салган. Монгуш Чөрэи, Хертек Хуна, Хертек Монгалбин, Байынды Байыр, Хертек Мижит-Доржу, Леонид Протасов ышкаш уран-шеверлерниң ажылларын делгелгеден көрүп болур.

Хоочун чурукчулар В. Ф. Демин «Хурал», Г. С. Суздальцев «Тываның кызыгаарында», Т. Е. Левертовская «Аныяк тускай эртемниглер», И. Я. Кузнецов «Мөнгүн-Тайга», Т. А. Петров «Ак-Баштыг», Н. А. Филиппов «Оттуушкун» деп ажылдары-биле делгелгеге киржип турар. Гаврил Торлук «Ажыл соонда», Иван Салчак «Мөгелер», Анатолий Невзголин «Чыдыгычылар», Саая Сарыг-оол «Партизаннар», Макар Монгуш «Мээн үелерим» деп чурактарын делгээн.

Мында кирген ажылдарны сентябрьда республиканың районнарынга, Хову-Аксынга, Ак-Довуракка, Тес-Хемнин «Чодураа» колхозка, оон соонда Абакан хоорайга барып делгээр.

Чоннуң чогаадыкчы ажылжин, Тываның каас-чараш бойдус чурумалын, социалистиг чаартылгаларны чурукчулар, уран-шеверлер делгелгеге көргүзүп турар. Бистиң чедир кылбайн турар түүлдериис бар төөрги чугаажок. Ынчангаш делгелгени барып көрүп, үнелиг сапал-оналды каларын күзеп тур бис. Делгелгеже кирип мөөрлаар, эргим көрукчулер.

С. ЛАҢЗЫ,
Тываның чурукчулар эвилелинин баштаар черинин даргазы.

ЧУРУКТАРДА: Тываның Совет Эвилелинге каттыжарының дугайында Декларацияны таныжып турар үеге хамаарыштыр В. Дёминиң чогаатканы «Хурал» деп чуруу. 1944 чыл. «Аргарның кошкары» — уран-шевер мастер Х. Мижит-Доржунуң ажылы.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Самбо» 9.30, «Үш мушкетер» (1-ги, 2-ги сериялы) 11.30, «Дээрде чала» 3, 4.45, 6.30, 8.15, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Шкид республика» 11, 1, «Ноктюрн» 3, 7, «Иван дүнезинде оттар» 5, 9 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Кайгамчык Василиса» 11, 1, «Улуг хоорай» 3, 5, «Доңгалыг кыс» 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Ургуларга дириг-чуруктар 10, «Даштыкы херээжен» 11.20, 1.30, «Үшкү хаан кайдал?»

«ВОСТОК»: «Алдырбас өөзүн пегечилери» 9.30, 1, 9, «Он беш хаалыг капитан» 11, «Аная эвес класс» 3, «Кодин» 5, 7 шактарда.

СЕНТЯБРЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Киночыынды 10, «Сагыш-сеткил кыйгырып тур» 2, «Чеди ай шыналзы» 12, 4, 5.40, 7.20, 9.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Шыпшында чеди шота» 3, 5, 9, «Австралийжите кадай» 7 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Опчокпай» 10, 12, 2, «Иван дүнезинде оттар» 3.30, 5.40, 7.40, 9.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кузелче уткуштур» 3, «Үшкү хаан кайдал?» 5, 7, 9 шактарда.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

редакцияның адрези:

Кызыл. Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң орулакчыларының 35-24, 25-38, хаорыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллизинин 23-54, агитация болгаш пропаганда киллизинин 37-13, көдээ ажыл-агый киллизинин 21-47, улетчүр киллизинин 22-64, чагаа ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллистериниң 21-27, иштеки информация киллизинин 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче болгаар.

Солун неделяда алды катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделинин чанында Парлалга эргелелинин типографиязы. (Кызыл Шетинкин—Кравченко кудумчузу, 1.).

ТС—01196.